

Tarih ve GÜNCE

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
Sayı: 12 (2023/Kış), ss. 203-267.

Geliş Tarihi: 23 Eylül 2022

Kabul Tarihi: 5 Ocak 2023

Araştırma Makalesi/Research Article*

Mondros Mütarekesi'nden II. TBMM Seçimlerine İttihat ve Terakki Fırkası'nı Canlandırma Teşebbüsleri ve İttihatçılık Tartışmaları

Esmâ TORUN ÇELİK**

"İttihat ve Terakki Türk Milletinin bağrından kopmuş bir mefkûre hamlesidir"

Ziya Gökalp

Öz

Osmanlı son dönemine damga vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra kendini feshederek, Teceddüt Fırkası'na dönüşmüştür. Ancak liderlerinin ülkeden kaçması ve pek çoğunun tutuklanıp Malta'ya sürülmesi ile birlikte İttihatçılar, bu yeni kurulan cemiyete sahip çıkmamış hatta adından bile hiç söz etmemişlerdir. Bununla birlikte İttihatçılardan bir kısmı da Kara Kemal ve Kara Vasıf tarafından kurulan Karakol teşkilatı içinde yer alarak, Milli Mücadele'nin başlarında İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ve insan kaçırılmasını sağlamışlardır. Bu dönemde yurt dışında bulunan Talat Paşa, Enver Paşa ve Cavid Bey İttihat ve Terakki adına bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Talat Paşa'nın ölümünden sonra Cavid Bey öncülüğünde İttihat ve Terakki'nin geleceği konusunda toplantılar yapmaya başlamışlardır. Sakarya Savaşı'nın kazanılmasıyla Malta'dan ülkeye dönen İttihatçılar, TBMM'de de güç kazanmaya başlamışlardır. İttihatçılar Mustafa Kemal'in liderliğinden pek memnun değillerdir ve devam etmesini de istememektedirler. Özellikle Kara Kemal ve Cavid Bey, İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırma konusundaki faaliyetlerin öncülüğünü üstlenmişlerdir. İlk tartışmalar

* Bu makalede Etik Kurul Onayı gerektiren bir çalışma bulunmamaktadır. There is no study that would require the approval of the Ethical Committee in this article.

** Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (etorun@kocaeli.edu.tr), (0000-0002-9963-4737).

saltanatın kaldırılmasından hemen sonra başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin ne olduğu, geleceği, Milli Mücadeledeki rolü ve TBMM içindeki gücü bu tartışmaların odağındaki konulardır. Zaferden sonra İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenme sürecinde sorunlar yaşaması üzerine Gazi Mustafa Kemal, İzmit'e Kara Kemal'i de çağırarak, İttihat ve Terakki hakkında konuşmuştur. Ancak seçimleri yenileme kararı alınana kadar İttihatçılar sessiz kalmıştır. TBMM'nin seçimleri yenileme kararı, İstanbul'daki İttihatçıları harekete geçirmiş ve Cavid Bey'in evinde bir dizi toplantı gerçekleştirmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında Nisan 1923 ortalarına doğru basında tartışmalar başlamıştır. İttihatçıların sözcülüğünü Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit üstlenmiştir. Ankara Hükümeti ve hükümet yanlısı basın, İttihat ve Terakki Cemiyeti feshedilmiş olduğu için onun adına kimsenin konuşamayacağını savunmuşlardır. İttihatçılar, bu toplantıların Mustafa Kemal'in isteğiyle yapıldığını iddia ederek, toplantının gizli olmadığını savunmuşlardır. Toplantıda bir program hazırlayan İttihatçıları, II. Grup kendi yanına çekmeye çalışmıştır. İttihatçılar, Mustafa Kemal'in tepkisi üzerine seçimlere katılmama kararı almışlardır. İttihatçıların kaderi açısından önemli olan bu toplantılar ve tartışmalar Türk siyasi hayatında önemli izler bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Teceddüt Fırkası, Kara Kemal, Cavid Bey, TBMM, seçim, İstanbul

Attempts to Revive the Union and Progress and Discussions on Unionism (İttihatçılık) from Mudros Armistice to the Second Turkish Grand National Assembly Elections

Abstract

The Committee of Union and Progress, which marked the late Ottoman period, dissolved itself after the Armistice of Mudros and transformed into the Renewal Party (Teceddüt Fırkası). However, with the leaders fleeing the country and many of them arrested and exiled to Malta, the Unionists did not endorse this newly established association and did not even mention its name. However, some of the Unionists took part in the Sentinel Organization (Karakol Cemiyeti) established by Kara Kemal and Kara Vasıf, and ensured the smuggling of weapons, ammunition and people from Istanbul to Anatolia at the beginning of the War of Independence (Milli Mücadele). Talat Pasha, Enver Pasha and Cavid Bey, who were abroad during this period, carried out some activities on behalf of the Union and Progress. After the death of Talat Pasha, they started to hold meetings on the future of the Union and Progress under the leadership of Cavid Bey. With the victory of the Battle of Sakarya, the Unionists, who returned to the country from Malta, started to gain power in the Turkish Grand National Assembly. The Unionists were not very happy with Mustafa

Kemal's leadership and they did not want him to continue as the leader. Particularly Kara Kemal and Cavid Bey led activities on the revival of the Committee of Union and Progress. The first discussions started right after the abolition of the Sultanate. What the Committee of Union and Progress was, its future, its role in the national struggle and its power in the Turkish Grand National Assembly were the primary subjects of these discussions. After the decisive victory, Gazi Mustafa Kemal summoned Kara Kemal to Izmit and talked about the Committee of Union and Progress when there were problems in the organizational process of the Association for Defence of Law in Istanbul. However, the Unionists remained silent until the decision to renew the elections was taken. The decision of the Turkish Grand National Assembly to renew the elections prompted the Unionists in Istanbul and they held a series of meetings in Cavid Bey's house. Towards the middle of April 1923, discussions began in the press about the Committee of Union and Progress. The spokesperson of the Unionists was Hüseyin Cahit, the editor-in-chief of Tanin Newspaper. The Ankara Government and the pro-government press argued that since the Committee of Union and Progress was dissolved, no one could speak for it. The Unionists claimed that these meetings were held at the request of Mustafa Kemal and argued that the meeting was not a secret. The Second Group (the opposition group in the Turkish National Assembly before the declaration of the republic) tried to get the Unionists, who prepared a program at the meeting, onside. The Unionists decided not to participate in the elections upon the reaction of Mustafa Kemal. These meetings and discussions, which were important for the fate of the Unionists, left important traces in Turkish political life.

Keywords: Union and Progress, Teceddüt Party, Kara Kemal, Cavid Bey, TBMM, election, Istanbul

Giriş

1889'da İstanbul'da askeri tıp okulu öğrencileri tarafından kurulan İttihadî Osmanî Cemiyeti, Osmanlı'nın çöküşünü önlemek için tıpkı kendilerinden önceki aydınlarda olduğu gibi Meşrutiyetin ilanının bir çözümlü yolu olarak görmüştür. Paris başta olmak üzere uzun yıllar yurt dışında faaliyet göstermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayatında yeni bir dönemi başlatacak olay hiç kuşkusuz, 1907'de Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne birleşmesidir. Selanik'te Merkezi Umumi oluşturularak ve cemiyetin kısa zamanda Rumeli'de pek çok şubesi açılarak, örgütlenmesi

sağlanmıştır¹. Cemiyet, özellikle 3. Ordu içinde örgütlenmişti. Enver, Cemal ve Talat, Kazım Karabekir, Ali Fethi ve hatta Mustafa Kemal de bu cemiyete üye olmuşlardır. Terakki ve İttihat Cemiyeti Selanik şubesi, II. Abdülhamit'in despotik rejimine karşı muhalif olan unsurları birleştirmeyi başarmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik'te örgütlenme sürecine girdikten sonra adeta genel merkez konumunda olmuştur. Kolağası Niyazi'nin 3 Temmuz'da yanında 200 adamıyla Resne'de dağa çıkarak başlattığı hareket, II. Abdülhamit'in Meşrutiyeti ikinci kez ilan etmesiyle son bulmuştur². Meşrutiyetin ilanı başta Selanik ve İstanbul olmak üzere büyük kentlerde sevinçle karşılanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ülkeyi yönetme konusunda bir plandan ve projeden yoksun olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, perde gerisinden ülkeyi yönetmeye çalışmıştır. Osmanlı Parlamentosu için yapılan seçimlerde çoğunluğu kazanmıştır. Ancak cemiyet içindeki ayrılıklar, fırka içinde yeni partilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cemiyete karşı muhalefet zamanla artmış ve sonunda Meşrutiyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan 31 Mart Ayaklanması meydana gelmiştir.³ Selanik'te kurulan ve Mustafa Kemal'in Kurmay Başkanlığı'nı üstlendiği Hareket Ordusu ayaklanmayı bastırılmış ve II. Abdülhamit tahttan indirilerek, V. Mehmet Reşat tahta çıkarılmıştır. Bu tarihten itibaren İttihat ve Terakki Hükümetleri ülkeyi yönetmiştir. 1912 yılında Halaskâr Zabitan Grubu'nun başlattığı hareket sonucu iktidarı kaybeden İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı'nda alınan yenilgi sonrası yapılan Babıali Baskını ile yönetimi yeniden eline geçirmiştir. Ancak İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarı Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta uğramasından sonra olmuştur. Nitekim I. Dünya Savaşı'nın öncesinde Enver Paşa Harbiye Nazırı, Talat Paşa Dâhiliye Nazırı ve Cemal Paşa da Bahriye Nazırı olmuş; Prens Sait Halim Paşa'nın istifasıyla sadrazamlığı da Talat Paşa üstlenmiştir.

I. Dünya Savaşı başlayınca Almanya'nın yanında Osmanlı'yı savaşa sokan İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimleri, savaşın kaybedilmesine engel olamamışlar ve ülkenin mütareke imzalayıp işgal edilmesine neden

¹ Kazım Nami Duru, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957, ss.16-17.

² A.g.e., s.23-34.

³ Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Atatürk Yolu*, 9/37-38, Mayıs-Kasım 2006, ss. 15-53.

olmuşlardır. Osmanlı kamuoyuna göre, savaşa Osmanlı'yı sokan ve savaşın kaybedilmesine neden olan İttihatçılardır, özellikle devlet kademesinin en üstünde yer alan Talat, Enver ve Cemal paşalardır. İtilaf devletleri de savaşın uzaması nedeniyle yaşadıkları ekonomik sorunlardan ve kayıplardan İttihatçıları sorumlu tutmuşlardır.

Bu çalışmada Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra toplanan İttihat ve Terakki Kongre'sinde fırkanın kendini feshederek Teceddüt Fırkası'nın kurulması, Milli Mücadele döneminde İttihatçıların faaliyetleri, savaş yıllarından II. TBMM seçimlerine kadar olan dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden faaliyete geçirme amacına dönük çalışmaların yanı sıra, Millî Mücadele'nin başarı ile sonuçlandırılmasından sonra başlayan İttihatçılık tartışmaları, İttihatçıların faaliyetleri ve program oluşturma çabaları, Ankara Hükümeti'nin tepkileri çalışma sırasında incelenecek konular arasındadır. Konuyla ilgili elde edilen belge ve bulgular, neden sonuç bağlamında incelenecek ve değerlendirilecektir. Çalışmada incelenen konularla ilgili olan arşiv kaynakları, dönemin önde gelen gazete ve dergileri, anılar, birincil araştırma eserlerinden yararlanılacaktır. Çalışmanın amacı, Osmanlı son dönemine damga vuran İttihat ve Terakki Fırkası'nın Türk siyasal hayatına etkilerinin ortaya konulmasına katkı sağlamaktır.

1. Mütareke Döneminde İttihat ve Terakki

1.a. İttihat ve Terakki'nin Feshedilmesi ve Teceddüt Fırkası'nın Kurulması

Milli Mücadele'nin silahlı eylem aşamasının sona ermesinden sonra başlayan ve II. TBMM'nin seçimleri yenileme kararı almasıyla alevlenen İttihat ve Terakki tartışmalarının odak noktasını, 1918 yılı Kasım ayının başında toplanan son kongrede, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin feshedilip edilmediği, Teceddüt Fırkası'nın İttihat ve Terakki'yi temsil edip etmediği konuları teşkil ediyordu. Bu nedenle öncelikle kısaca bu kongreye bakmak gerekmektedir.

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti, Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak yenilgiyi kabul etmiştir. Yenilgiyle birlikte İttihat ve Terakki'nin çatısı da çökmüştü. İttihatçıların bir kısmı ülkenin geleceği için ümitli iken bir kısmı korkulu bekleyiş içindeydi. Özellikle son dört yılda yönetim içinde olmayanlar, gelinen noktadan Enver, Talat ve Cemal Paşa

başta olmak üzere kabinede ve devletin üst kademelerinde görev yapan İttihatçıları sorumlu tutuyorlardı⁴. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, yenilginin sorumlusu olarak görülen İttihat ve Terakki'nin liderlerinin bir an evvel yurt dışına çıkmalarını arzu etmekteydi. Mütarekeyi uygulamak için gelecek olan İtilaf devletleriyle aralarında İttihatçıların anlaşmazlık teşkil etmesini istemiyordu. Benzer biçimde dönemin Dâhiliye Nazırı Ali Fethi Bey de Talat Paşa'ya hem kendi güvenlikleri hem de ülkenin geleceği için bir an evvel ülke dışına çıkmalarını tavsiye etmiştir. Ülke içinde yapılacak bir şey olmadığı kanaatini taşıyan İttihatçı liderler için bu çözüm akılcıydı. Ancak Talat Paşa, ülkeyi ve İstanbul'u muhaliflere terk etmek, İttihat ve Terakki'yi böyle bırakıp gitmek istememiştir. İttihat ve Terakki'ye yeni bir şekil vererek başına da İsmail Canbolat'ı getirmek amacındaydı. Ancak Enver Paşa bu konuda onunla aynı fikirde değildi. Enver Paşa'ya göre, artık İstanbul'da ve ülke içinde yapılacak bir şey olmadığı için yurt dışında faaliyet gösterilmesi gerekiyordu⁵. Talat Paşa, İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçmasından sonra cemiyetin dağılmadan mütareke döneminde faaliyetlerine devam etmesini sağlamak amacıyla bir kongre hazırlığına girişmiştir. Mütarekenin imzalandığı gün gazetelerde yapılan duyuruyla kongreye, fırkanın merkezde bulunan Âyan ve Meclis-i Mebusan üyeleri davet edilmiştir.

Kongre 1 Kasım 1918'de toplanmıştır. Talat Paşa kongrenin açılışını yapmış ve fırka üyelerine Meşrutiyetten önce ve sonraki dönemde yaşanan olaylardan bahsederek adeta İttihat ve Terakki'nin tarihçesini aktarmıştır. Balkan ve I. Dünya Savaşı'nda yaşananları, Almanya'nın yanında savaşa katılma nedenlerini anlatan Talat Paşa, savaşı kazanmak için her şeyi yaptıklarını ve dolayısıyla savaşın olumsuz sonuçlanmasından İttihatçıların sorumlu olmadığını savunmuştur⁶. Kongrede Talat Paşa ve Merkez-i Umumi istifa etmiş ve fırkanın yönetimi kongreye devredilmiştir. Kongrede Ertuğrul (Bilecik) Mebusu Şemsettin'in, İttihat ve Terakki'nin lağvedilmesini ve halk nazarında lekelenmemiş kişilerden oluşan yeni bir fırkanın

⁴ Birgen, "İttihat ve Terakki'de On Sene Mütareke Günlerinde İttihat ve Terakki," yazı dizisi, *Son Posta*, 7 Nisan 1937, s.9; *İttihat ve Terakki'de On Sene*, s.507-509.

⁵ Mustafa Ragıp Esatlı, "İttihat Ve Terakki'nin Son Devirlerinde Suikasdler ve Entrikalar," yazı dizisi *Akşam*, 30 Temmuz 1937, s.7.

⁶ Esatlı, a.g.y.d., 3 Ağustos 1937 *Akşam*, s.7; 4 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

kurulması hakkındaki teklifi kabul edilerek, yeni fırkanın programını yapmak üzere bir encümen oluşturulmuştur⁷. Katılımcıların büyük bir kısmı mevcut ortamda İttihat ve Terakki'nin amaçlarının ve programlarının değişmesi gerektiği kanaatindeydi⁸.

Kongre akşamında Talat, Enver ve Cemal Paşalar bir Alman gemisiyle yurt dışına kaçmıştır. Bu kaçış İttihat ve Terakki'ye bağlı kişiler arasında farklı etkilere yol açmıştır. Bir kısmı başka bir çözüm olmadığı için yakalanacaklarına yurt dışına kaçmalarını doğru bulurken, bir kısmı ise bu kaçışın onların suçluluğuna kanıt oluşturacağı düşüncesindedir.

İttihatçı liderlerin kaçışına rağmen bir gün aradan sonra 3 Kasım'da kongre tekrar toplanmış ve yeni fırkaya çoğunluğun kararıyla "Teceddüd" adını verilmiştir. Yeni fırkaya halkın gözünde savaşta yaşanan suiistimallerden ve olumsuz politikalardan sorumlu olan lekelenmiş kişilerin alınmaması da kararlaştırılmıştır. Bu karara ilk itiraz eden Kara Kemal olmuştur⁹. Ancak çoğunluğun bu karara destek vermesi üzerine Kara Kemal, 10-15 destekçisiyle birlikte salonu terk etmiştir. Teceddüd Fırkası Reisliğine Ayandan Seyyid Bey, İkinci Reisliğine Ayandan Hüseyin Hüsnü Paşa ile Saruhan (Manisa) Mebusu Sabri Bey seçilmiştir¹⁰. Yeni fırkada İttihat ve Terakki'ye mensup olup da savaş yıllarında haksızlık ve yolsuzluklara adı karışmış, halkın kin ve nefretini kazanmış isimlere yer yoktu. Bu duruma tepki gösterenlerden biri de Cavid Bey idi. Cavid Bey, yeni fırkaya zaten girmek istemediklerini ve bunun için toplantıya bile katılmadıklarını vurgulayarak, Teceddüt Fırkası'nın kısa bir ömrü olacağını ileri sürmüştü ve yeni fırkayı "İttihat ve Terakki'nin yeniden vaftiz olunmasından başka bir şey değil" biçiminde nitelendirmişti¹¹.

⁷ Bu encümen İsmail Canbolat, Yunus Nadi, Tevfik Rüştü, Ertuğrul Mebusu Şemsettin, Saruhan Mebusu Sabri, Konya Mebusu Hamdi, Amasya Mebusu Fazıl Arif ve İstanbul Mebusu Urfanidis, Galip Bahtiyar'dan oluşmaktaydı. Esatlı, a.g.y.d., 6 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

⁸ Esatlı, a.g.y.d., 6 Ağustos 1937, *Akşam*, s.77.

⁹ Esatlı, a.g.y.d., 14 Ağustos 1937, *Akşam*, s.

¹⁰ Fakat Seyyid Bey reisliği kabul etmemiş ve Hüseyin Hüsnü Paşa da bir süre sonra çekildiği için Teceddüt Fırkası Sabri Bey'in başkanlığı altında faaliyetini yürütmüştür. Esatlı, a.g.y.d., 15 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

¹¹ Cavid Bey, yeni fırkada İsmail Canbolat'ın neden olduğunu anlayamadığını belirtirken, "fikirleri herkesçe malum olan insanlarda en az görülecek şeyin teceddüd" olduğunu ileri sürmüştür. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi* C. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015, s.607; Esatlı ise, İttihat ve Terakki yönetiminde önemli bir şahsiyet olmasına rağmen Teceddüt Fırkası'na katılmasına rıza gösterilen İsmail Canbolat'ın savaş yıllarında Dâhiliye Nazırı görevini yürütürken "Küçük Efendi" lakaplı Kara Kemal'e karşı suiistimler ve yolsuzluklar

İttihat ve Terakki Fırkası kendini feshederek Teceddüt Fırkası'na dönüşmüş olmasına rağmen, önde gelen İttihatçılar, yeni fırkanın düşmanlara karşı mücadele ederek başarılı olamayacağı kanaatindeydiler. Ancak, Talat Paşa gibi İttihatçı liderler, yeni fırkayı İttihatçılığın yok olmasını önleyecek, İttihatçıları şimdilik bir arada tutacak bir araç olarak görüyorlardı. Buna rağmen hem işgalcilerle mücadele etmek, hem de İttihat ve Terakki'yi canlı tutmak için yeni girişimlerde bulunmayı da ihmal etmemişlerdir¹².

Celal Bayar gibi İttihatçılar da en başından beri bu girişimin geçici olduğunu düşünmüşlerdir. İttihat ve Terakki'nin bütün hukuk ve görevlerinin devredilerek, modern bir şekilde devam etmesi ve mevcut teşkilatının ülkenin yararına kullanılabilmesi için Teceddüt Fırkası'nın kurulduğunu ve bütün hukuk ve görevleriyle birlikte İttihat ve Terakki'yi devraldığı görüşündedir. Nitekim İzmir'deki İttihat ve Terakki şubesinin ismi değiştirilip Teceddüt Fırkası'nın şubesi haline getirilmiş ve Bayar çalışmaya devam etmiştir¹³.

Teceddüt Fırkası, İttihat ve Terakki'nin lider kadrosunun yer almadığı, fırkanın alt kadrolarında yer alan isimlerden oluştuğu halde, kamuoyundaki kendilerine yönelik olumsuz algıyı değiştirememiştir. Fırka kurulduktan sonra fırka ismiyle aynı adı taşıyan bir dergi çıkararak kamuoyundaki algıyı değiştirmeye çabalamıştır. İlk sayısında "*İttihat ve Terakki'nin istihalesi (biçim değiştirme) üzerine asri bir gaye ile teşekkür eden Teceddüt Fırkası...*" ifadesiyle fırkanın niteliği ortaya konulmuş ve yeni fırkanın programını yayınlamışlardır. Fırka beyannamesinde, kuruluş tarihi olarak 5 Kasım 1334 (1918) tarihi belirtilmiş ve kongrede seçilen Meclis İdare listesine de mecmuada yer verilmiştir¹⁴.

nedeniyle savaş açtığı ve mücadele ettiğini belirtmektedir. Esatlı, a.g.y.d., s.15 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

¹² Muhittin Birgen yeni fırkayı şöyle tanımlamıştır: "...Daha doğarken ölen bir müesseseye oldu... O, yalnız, İttihat ve Terakki'nin son nefesini verirken göğsünden kopmuş bir feryad olarak kaldı. Yalnız başına, tek kelimelik bir vasiyetname halinde kaldı.... Ağızlarda ancak birkaç gün yaşadı..." Birgen, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, s.511.

¹³ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997, s.88-90. Bayar, İzmir'deki Teceddüt şubesinin isim levhasında İttihat ve Terakki isminin okunması nedeniyle düzeltip düzeltmeyeceği sorusuna şu karşılığı vermiştir: "*Zamanın tesiri ile altta kalanlar bir gün yine zamanın tesiri ile üste çıkabilir, hayat böyledir. Bekleyelim*". Bayar, C.5, s.83. Bayar'ın bu sözlerinden anlaşılıyor ki Teceddüt Fırkası kurularak, İttihat ve Terakki üyeleri hedef olmaktan ve dikkatleri üzerlerinden uzaklaştırmaya çalışmaktadırlar.

¹⁴ Derginin imtiyaz sahibi de aynı Saruhan Mebusu Sabri'dir. Mecmuanın yayın amacının belirtildiği yazıda, İttihat ve Terakki'nin yaşamını tamamlamış olmasından dolayı mı halkın

İttihat ve Terakki liderleri, savaş boyunca izledikleri politikardan dolayı başarısız oldukları kanaatinde değillerdir. Bu nedenle iktidarı bırakmak istemiyorlardı. Ülkede kendilerine karşı oluşan tepkiyi savuşturmak adına Teceddüd Fırkası'nı kurmuşlar ve bir miktar para ve mal varlıklarını yeni fırkaya devretmişlerdir. Yaptıkları kongrenin ilk günü akşamı İttihat ve Terakki liderlerinin kaçması üzerine, yeni fırka kurma faaliyetleri de İttihatçılara duyulan tepkiden payını almıştır. Bu noktada hem İttihatçılar hem de kamuoyu yeni fırkanın ömrünü pek uzun görmemişlerdir.

Teceddüd Fırkası özellikle İstanbul'daki İttihat ve Terakki'ye ait olan kulüpleri ve şubeleri kendi adıyla kullanmaya başlamıştır. Adını değiştirmesine rağmen kamuoyunu yeni bir fırka olduğuna inandıramamış, İttihat ve Terakki'nin devamı olduğu iddiasıyla muhaliflerin şiddetli hücumuna uğramıştır. Ahmet Tefvik Paşa, sadaret yıllarında fırkanın feshedilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Dâhiliye Nezareti, feshedilen İttihat ve Terakki'nin menkul ve gayrimenkulüne el koymak için harekete geçmiştir. Teceddüd Fırkası, İttihat ve Terakki'nin feshedilmediğini savunarak, mallarının hükümete geçmesine engel olmaya çalışmıştır. Bu savunma ilginçtir ama hükümet nezdinde inandırıcı olamamıştır. Dâhiliye Nazırı İzzet Paşa, Teceddüd Fırkası'nın yayınladığı beyannameleri göstererek, İttihat ve Terakki Fırkası'nın feshedilmiş olduğu konusundaki fikrinde ısrarcı olmuştur¹⁵. Nihayetinde Ahmet Tefvik Paşa, Teceddüd Fırkası'nın İstanbul ve taşradaki şubelerini kapatmıştır. Damat Ferit Paşa sadarete geçince İttihatçıları tutuklatmaya girişmiştir. Teceddüd Fırkası'nın Reisi Saruhan Mebusu Sabri Bey de tutuklananlar arasındadır¹⁶. Hükümet sadece Teceddüd Fırkası'nın değil, İttihat ve Terakki'nin devamı olarak nitelenen Hürriyetperver Avam Fırkası'nın da bütün şubelerinin kapatılması konusunda talimat vermiş, bu fırkaların İttihat ve Terakki üyeleri tarafından kurulduğu ve İttihat ve Terakki feshedildiği için bütün mallarının kamuya

geleceği üzerinde zinde ve faydalı politika izleyemediği, yoksa fırkanın önde gelen isimlerinin yaptıkları işlerin çağın gereklerine uymadığı için mi ülkenin bu durumuna sebebiyet verdiği sorusunun tarihe bırakılması istenmiştir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki üyelerinin çoğunluğunun fırka reislerinin izledikleri politikayı tasvip etmedikleri ve mevcut haliyle devam edemeyeceği konusunda hem fikir oldukları belirtilmiştir. Fırkanın faaliyet sahasının ve mücadelesinin ise şimdilik yalnızca Meclisi Mebusan ile sınırlı olacağı ifade edilmiştir. "İzah-ı Maksad", 9 Kanunu-evvel 1334/1918, *Teceddüd Mecmuası*, s.1, 9, 15-16.

¹⁵ Esatlı, a.g.y.d., *Akşam*, 17 Ağustos 1937, s.7.

¹⁶ Esatlı, a.g.y.d., *Akşam*, 18 Ağustos 1937, s.7.

aktarılmasını emretmiştir¹⁷. Böylece muhalif İttihatçıların tahmin ettikleri gibi Teceddüd Fırkası da kısa ömürlü olmuştur.

Mütareke döneminin başlarında İtilaf devletlerinin de etkisiyle hükümetin İttihatçılara yönelik soruşturma, kovuşturma, tutuklamalarla yürüttüğü baskılar karşısında, İttihatçılar kendi kişisel kurtuluşlarıyla ülkenin kurtuluşunu birleştirmişler ve bu sayede yeniden iktidara gelebileceklerine inanmışlardır. Başlangıçta toplumdan yoğun biçimde tepki alan İttihat ve Terakki adını kullanmadan faaliyet göstermeyi amaçlamışlardır. Teceddüt Fırkası bu yoldaki ilk girişimdi; ülkede kalan önde gelen İttihatçılar bu fırkaya pek de umut bağlamamış hatta biraz da tepki ile karşılaşmışlardır.

1.b. Karakol Cemiyeti ve İttihatçılar

Kara Vasıf ve Kara Kemal'in öncülük ettiği Karakol Cemiyeti ise direniş hareketini yönlendirmek için kurulmuş gizli bir örgüt niteliğindedir¹⁸. 13 Kasım 1919'da kurulduğu belirtile¹⁹ de, 1918 yılı Ekim ayının sonlarında Enver Paşa'nın Kuruçeşme'deki yalısında yapılan toplantıda Talat Paşa tarafından ortaya atılmıştır. Tam tarihi belirlenememekle birlikte kuruluş tarihi Ekim-Kasım 1918'de olmalıdır²⁰. Karakol Cemiyeti, Milli Mücadele'nin örgütlenme sürecinde Anadolu'ya insan ve cephaneye kaçırılmasında önemli rol oynamıştır. Genel olarak milli direnişin önderi Mustafa Kemal'e bağlı olduklarını belirtmekle birlikte zaman zaman kendi güçlerine duydukları güvenle olsa gerek, kendi başlarına işler de yapmışlardır. 1919 Ağustos ayında Karakol Cemiyeti nizamname ve talimatnamesinin ülke çapında dağıtılması, Mustafa Kemal'in cemiyete tepki duymasına neden olmuştur. Mustafa Kemal, teşkilatın başındaki isim olan Kara Vasıf'ı gizli bir örgüt olan Karakol Cemiyeti aracılığıyla İttihat ve Terakki'yi yeniden iktidara getirmeyi amaçlamak ve Enver Paşa ile gizlice ilişki kurmakla suçlamıştır. Mustafa Kemal'e rağmen faaliyetlerine devam eden Karakol teşkilatı, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgali sırasında

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A) DH. ŞFR. 96.172, 12.05.1337; MV 215 99, 05.08.1337.

¹⁸ Fethi Tevetoğlu, Talat Paşa'nın yurt dışına çıkarken Kara Kemal'e verdiği talimat sonucunda Karakol Cemiyeti'nin kurulduğunu ileri sürmüştür. Fethi Tevetoğlu, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK, Ankara, 1991, s.4.

¹⁹ *Türk İstiklal Harbi ve Batı Cephesi*, C.2. Kısım 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.62.

²⁰ Samih Nafiz Tansu, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*, Olimpia Yayınları, İzmit, basım yılı yok, s.173.

Kara Vasıf ve Kara Kemal'in tutuklanmasıyla faaliyetleri azalmıştır. 23 Nisan 1920 tarihinde de resmen dağıtıldığı duyurulmuştur. Karakol örgütünde çalışanlar, Müdafaa-i Milliye (Mim Mim) Grubuna katılarak Ankaralı'nın emrine girmişlerdir. Böylece İttihatçılar, Milli Mücadele'nin hep kendi kontrollerinde gitmesi için gizlice çalışmalarına rağmen, liderlik mücadelesini Mustafa Kemal'e karşı kaybetmişlerdir²¹.

2. Milli Mücadele Yıllarında İttihat ve Terakki Fırkası'nı Canlandırma Teşebbüsleri

2.a. Enver Paşa'nın Faaliyeti

Yurt dışına çıkan İttihatçı liderler içinde İttihat ve Terakki'nin geleceği konusunda direktif veren ve faaliyet gösteren isimlerden biri de Enver Paşa'dır. Yurt dışına çıkmadan önce Teşkilat-ı Mahsusa başkanlığına asaleten atadığı Hüsamettin Bey'e, teşkilatın resmen kaldırılmasına rağmen gayri resmi olarak faaliyete devam etmesini istemiştir. Teşkilatın bundan sonraki adının "*Umum Âlem-i İslâm İhtilal Teşkilatı*" olacağını ve kendi denetiminde faaliyet göstereceğini ve teşkilatın İstanbul şubesi başkan olarak da onu atadığını belirtmiştir. Yakında Berlin'de toplanacak olan örgütün yönetim kurulu üyeleri olarak da Talat Paşa, Dr. Bahattin Şakir ve Dr. Nazım'ın adlarını saymıştır²².

Bu dönemde Enver Paşa, Berlin'de bir kısım Teşkilatı Mahsusa üyeleriyle kurduğu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı Örgütü'nün Türkiye'deki şubesi olarak Halk Şuralar Fırkası'nı kurmuştu. Almanya'dan Moskova'ya, oradan da Batum'a geçmiştir.

Bir an evvel Anadolu'ya geçmek isteyen Enver Paşa, Halil Paşa'ya yazdığı 26 Ağustos 1921 tarihli mektupta, artık başka isimler altında faaliyet göstermeyip sadece İttihat ve Terakki adının kullanılmasını istemiştir. Nitekim bu mektuptan hemen sonra 5-8 Eylül 1921'de Batum'da İttihat ve Terakki Kongresi'ni toplamıştır. Anadolu'ya geçme düşüncesindeki Enver Paşa, Sakarya Savaşı'nın yapıldığı ve belki de ulusun kaderinin çizildiği bu günlerde Doktor Nazım, Halil Paşa, Küçük Talat'ın da katıldığı kongrede

²¹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.55-56, 71-73.

²² Tansu, s.144-146.

yaptığı konuşmada, Anadolu Hükümeti'nin İttihat ve Terakki'ye karşı tutumundan memnuniyetsizliğini ortaya koyarak, mevcut yönetimin yasaları ihlal eden tutumu ve kişisel baskısı nedeniyle cemiyetin yeniden siyasal faaliyete geçirildiğini vurgulamıştır²³. Kongreden sonra Anadolu'ya geçme zamanının geldiğini düşünerek, girişimlerde bulunmuştur.

Enver Paşa, tekrar İttihat ve Terakki'nin lideri olarak kararlarını Ankara Hükümeti'ne bildirip, arkasından Anadolu'ya geçip İttihat ve Terakki Fırkası adıyla faaliyet gösterme kararındadır. İttihat ve Terakki Merkezi Umumi mührüyle 8 Eylül 1921'de yazılan ve on maddelik kongre kararlarını içeren yazı TBMM'ye gönderilmek üzere yollanmıştır. Söz konusu yazı, 24 Eylül'de Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'e ulaşmıştır²⁴. Kongre kararlarını içeren yazı, 25 Eylül'de de İstanbul Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderilmiştir²⁵.

Enver Paşa'nın düzenlediği İttihat ve Terakki Kongresi sonrasında alınan kararlarda en dikkat çekici olanlardan biri, ülkenin çıkarları nedeniyle şimdiye kadar sessiz kalmış olan fırkanın, kıymetli ve samimi bütün evlatlarının, "10 Temmuz" da başlayan tarihi ve milli görevini yerine getirmek için fırkanın namuslu ve özgür bayrağı altına davet edilmesidir. Faaliyete geçme kararına neden olan etkenleri belirtirken, Milli Mücadele'nin ve ülkenin iyi yönetilmediği yolundaki görüşlerini ortaya koymuştur. Fırkanın mütarekeden kongreye kadar içte ve dışta takip ettiği siyaseti aktaran Enver Paşa, gelecek kongreye kadar yetkiyi kongrenin eline aldığını belirtmiştir. Küçük Talat ve Halil Bey'in Anadolu'ya geçmesine izin verilmemesini eleştirilerek, yasal olmayan bu harekete Ankara Hükümeti'nin son vermesini istemiştir. Bunu yanı sıra TBMM'deki cemiyet üyelerinin yürürlükteki kanunlara uygun olarak İttihat ve Terakki Fırkası adı altında

²³ Osman Demirbaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Milli Mücadele," *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s.210-212.

²⁴ Kazım Karabekir, İttihat ve Terakki'nin merkezi Umumi mührüyle gelen yazının tam metnine kitabında yer vermiştir. Ayrıca Enver Paşa'nın yanında bulunan Halil Paşa'nın, Tiflis'te bulunan Matbuat ve İstihbarat Müdürü umumisi Muhittin, Ardahan Mebusu Hilmi, Dr. Nazım ve Küçük Talat beylerin mektuplarına yer veriyor. Bu mektuplarda Mustafa Kemal'e ve Ankara Hükümeti'ne yoğun eleştiriler vardır. Karabekir bu mektuplarla Enver Paşa etrafındaki faaliyetlerin açığa vurulduğunu ve İttihat ve Terakki ileri gelenlerinin savaşın yoğun biçimde devam ettiği günlerde bile fırkacılık faaliyetine giriştiklerini ve Anadolu'ya geçip mücadeleyi ellerine almayı amaçladıklarını belirtmektedir. Kazım Karabekir, *İstiklâl Harbinde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990, s.157-205.

²⁵ Çetin Aykurt, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batum Kongresi Hakkında Yayınlanmamış Bir Belge", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/I, 2013, ss.249-50.

serbestçe örgütlenmesine ve siyasi faaliyette bulunabilmesine izin verilmesini bekledikleri ifade edilmiştir. İttihat ve Terakki Fırkası tarafından Cemiyetin Merkezi Umumi Türkiye Vekili olarak Doktor Nazım'ı seçtiği de 10 maddelik kararda yer almıştır. Bu kararların altında kongrenin son günü olan 8 Eylül 1921 tarihi yer almakta ve kongre icra bürosu olarak Halil, Talat, Nazım Beylerin ve İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi olarak Şadi Ali ismiyle Enver Paşa'nın imzası yer almaktadır²⁶.

Enver Paşa'nın Sakarya Zaferi'nden sonra Anadolu'ya geçme hayalleri suya düşmüş olmalı ki, Batum'dan ayrılıp Türkistan'a geçmeye karar vermiş ve 25 Eylül 1921 tarihli "*Ankara Büyük Millet Meclisi'ne Tebliğ Edilmek Üzere İttihâd ve Terakkî Kongresi Tarafından İttihaz Edilen Mukarrerat*" başlığıyla 6 maddeden oluşan bir metin yollanmıştır. Bu metin yukarıda bahsettiğimiz kararlardan daha yumuşak ifadeler ve talepler içermektedir. 2. maddesinde, İttihat ve Terakki üyelerinin ülkeden çıkarılması, tutuklanması veya yurda girmekten men edilmesi yolunda alınan kararların, kişisel özgürlüğü kısıtladığından Meşrutiyetin ve kanunlarının ruhuna aykırı olduğu ifade edilmiştir. 3. maddede fırka faaliyetlerinin serbest bırakılması talep edilirken; 4. maddede varlıkları zorunlu olan ve milli harekete yardımcı olacak diğer fırkalar gibi, İttihat ve Terakki (Halk Şurular) Fırkası'nın Milli Mücadeleye etkin biçimde katılmasına ve Anadolu hareketiyle iş birliği içinde olduğunu göstermek için serbestçe çalışmasına olanak sağlanması istenmiştir²⁷.

Bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, Enver Paşa ve arkadaşları İttihat ve Terakki'nin feshedildiğini kabul etmiyorlar ve hala varlığını sürdürdüğünü düşünmektedirler. İttihat ve Terakki üzerinden yeniden güç olma amacını taşımaktadırlar. İttihat ve Terakki üyelerinin lider kadrolarına Anadolu'ya geçiş izninin verilmediği bir dönemde, İttihat ve Terakki Fırkası'nın adına kongre düzenlemesinin amacını tam olarak bilmek imkânsızdır. Ancak Kütahtya-Eskişehir Savaşları'nda alınan yenilginin arkasından, Mustafa Kemal'in liderliği kaybedeceği düşünülerek, yeniden ordunun başına geçmeyi ve lider olmayı düşünmüş olması muhtemeldir. Bununla birlikte Enver Paşa, İttihat ve Terakki'yi temsil yetkisinin kendisine ait olduğu mesajını hem içte ve dıştaki İttihatçılara hem de milli hareketin lider kadrosuna vermek istemiş olabilir. Kılıç Ali'ye göre kongre süsü verilen bu toplantının

²⁶ Aykurt, s.252-55.

²⁷ A.g.m., s.256.

amacı ellerinden kaçırdıkları iktidar ve nüfuzu tekrar elde etmektir²⁸. İttihat ve Terakki'nin de programını değiştirme gibi bir amacı olduğunu kabul edilen programdan anlamak mümkündür. Bu kongre, Enver Paşa'nın İttihat ve Terakki üzerinden yeniden güç olma yolunda son ve etkisiz çırpınışı olarak tarihe geçmiştir.

Enver Paşa, Türkistan'a giderek İttihat ve Terakki tartışmalarından uzaklaşmış olmakla birlikte, yurt dışında bulunan İttihatçılar Milli Mücadele dönemi boyunca konuyu gündemden kaldırmamışlardır. Tam tersine Malta'dan kurtulan İttihatçılarla birlikte İttihat ve Terakki'yi diriltme çabaları daha güncel hale gelmeye başlamıştır.

2.b. Cavid Bey'in Yurtdışındaki Toplantıları

İttihat ve Terakki Fırkası, Mütareke'nin ilk günlerinde feshedilerek Teceddüt Fırkası'na dönüştürülmesine rağmen, özellikle yurt dışındaki İttihatçılar fırkanın tekrardan faaliyete geçeceği umudu içinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey'in günlüklerinde yazdıkları bunun en açık kanıtlarındandır²⁹. Berlin'de bulunan Talat Paşa, 6 Ocak 1921'de Roma'ya gelir gelmez Cavid ve Cami beylerle bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Ankara'dan siyasi temsilci olarak Roma'ya gönderilen Cami Bey, Mustafa Kemal'in liderliğini eleştiri konusu ederek, Anadolu hareketinin daha fazla devam ederse fiyasko olacağını ve mutlaka bir başa ihtiyaç olduğunu ileri sürmüştür³⁰. Kendilerini Anadolu hareketi üzerinde etkin olarak gören İttihatçılar, Roma'daki kongrelerini 16-21 Ocak 1921 tarihleri arasında yapmıştır. Talat, Ahmet Rıza, Cavid ve Cami Beyler dışındaki katılımcıların isimlerinin belirtilmediği bu toplantıların gizli kalması kararı alınmıştır. Bu kongrede Anadolu hareketi, Sovyetlerle ikili ilişkiler ve Mustafa Kemal'in liderliği tartışma konusu edilmiştir³¹. Kongreyi düzenleyen Cavid Bey, toplantıya katılanların tek menfaatinin

²⁸ Ali Kılıç, , *İstiklal Mahkemeleri Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.27.,

²⁹ Bkz. Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, C.I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2000; Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi* C.IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.

³⁰ Benzer görüşleri 18 Şubat 1921'de Londra konferansına katılmak üzere Ankara Hükümeti tarafından yollanan Bekir Sami Bey de Cavid ve Cami beylerle yaptığı görüşmede yinelemiştir. Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, C.II, ss.96, 122 Ankara Hükümeti'nin resmi temsilcileri özellikle İttihatçı kimliğiyle öne çıkan kişilere bunları söylemeleri ve kuvvetli bir şahsiyetin hareketin başına geçirilmesi konusundaki ısrarlı görüşleri İttihatçıları harekete geçirme amacına yönelik olabilir.

³¹ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, C.II, ss.100-106.

memleket endişesi olduğunu belirtmektedir³². Bu kongreyi öğrenen Ankara Hükümeti, bununla uzaktan veya yakından ilgili olmadığını bildiren resmi bir tebliğ yayınlamıştır. Bu kez Cavid Bey, böyle bir kongrenin olmadığını ileri sürmüştür³³.

Cavid Bey için İttihat Terakki feshedilmemiş, sadece görünür halde değildir. Savaş bitip de barış zamanı gelince kurulacak hükümetin bütün kuvvetleri birleştirmek zorunda olacağından, İttihatçıların ya bunlara yardımcı olmağa mecbur olacaklarını veya kendileriyle uyumlu ve hemfikir hatta tarafsız veya muhalif olanlarla bir gün iktidarı ele alabilecek bir fırka faaliyeti içinde olacaktır. Bu fırkanın İttihat ve Terakki'nin yerine geçip geçemeyeceği ve programının kimin yapacağı toplanacak bir kongre ile kararlaştırılacaktır³⁴. Bu arada Doktor Nazım'ın İttihatçıların yeni programını hazırlayarak 30 Mayıs 1921'de bir mektupla yolladığı Cavid Bey, fırkanın yeni programın ancak toplanacak bir kongrenin yapabileceğini kesin bir dille ifade etmiştir. Bu mektuplaşmalarda dikkati çeken nokta henüz daha 1921 yılının Mayıs-Haziran aylarında İttihatçıların Mustafa Kemal'i şahsi diktatörlükle suçlamalarıdır³⁵. Mustafa Kemal'in İttihatçıları barıştan sonra da Anadolu'ya sokmayacağı konusundaki Ali Fuat Paşa'nın sözlerini nakleden Enver Paşa'ya Cavid Bey, "hal böyleyse İttihat ve Terakki'nin ruhunu şahsında temsil eden Ziya Gökalp'in³⁶ Ankara'da ne işi var" diye sormuştur³⁷. Enver Paşa, Sakarya Savaşı'nın kazanılmasına kadar yakınlarına ve İttihatçı arkadaşlarına yazdığı mektuplarda Anadolu'ya geçme isteğinden bahsetmiştir. Mustafa Kemal, bu konuda başta Enver Paşa olmak üzere İttihat ve Terakki hükümetinde yer alan ve savaş yıllarında sorumluluğu olan kişilerin Anadolu'ya geçmelerinin ulusal mücadeleye zarar vereceği gerekçesiyle engellemiştir. Enver Paşa, Sakarya Savaşı öncesi bir başarısızlık durumunda Anadolu'ya geçme hazırlıkları içindedir. Ancak Başkomutan sıfatıyla Mustafa Kemal'in ordunun başında büyük bir zafer kazanmasından sonra, Anadolu'ya geçmesi olanaksız hale geldiğinden Ekim 1921'de

³² Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, CII, s.109.

³³ *A.g.e.*, s.215.

³⁴ *A.g.e.*, s.175.

³⁵ *A.g.e.*, ss.203-205.

³⁶ Malta'da sürgünde olan Ziya Gökalp, İngilizlerle yapılan anlaşma sonucu 64 kişiyle birlikte Mayıs 1921'in sonunda serbest bırakılmış ve Ankara'ya gelmiş, Milli Harekete katılmıştır. Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 2. B., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985, ss.353, 369.

³⁷ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, CII, s.232.

Türkistan'a gitmiş, Basmacı Hareketine katılmış ve 4 Ağustos'ta 1922'de de şehit olmuştur.

Talat, Cemal ve Enver Paşa'nın yokluğunda öne çıkan İttihat ve Terakki üyeleri, her fırsatta barıştan sonra İttihat ve Terakki'nin canlandırılması gerektiği konusundaki görüşlerini belirtmişlerdir. Cavid Bey 28 Eylül 1921 tarihinde, Sakarya Zaferi'nden hemen sonra Ahmet Rıza'ya yazdığı mektupta İttihat ve Terakki'nin adını bile değiştirmeden canlandırılmasına taraftar olduğunu belirtmiştir. Cavid Bey, "...Bu fırkayı Roma'da beynimizde görüşülen tarzda teşkil etmek, bir kongre toplayarak programını tesbit eylemek lâzımdır..." diyerek barıştan sonra amacını net biçimde ortaya koymuştur³⁸. Bu ifadesi Roma'da yapılan kongrede, İttihat Terakki Fırkası'nın durumu ve yeni programı konularının da konuşulduğunu göstermektedir.

Cavid Bey'in İttihat ve Terakki konusunda en çok yazıştığı kişilerden biri olan Doktor Nazım'dır. Hariçteki İttihatçıların İttihat ve Terakki'yi ihya için hiçbir şey yapmayacaklarını ileri sürerek, şimdilik yapılacak tek şeyin teşkilatının güçlendirmesi olduğunu vurgulamıştır. Ancak fırka adına kimsenin konuşmaya yetkili olmadığını altını çizerek, barıştan sonra yapılacak bir kongre ile İttihat ve Terakki'ye yeniden hayat kazandırılacağını ifade etmiştir³⁹.

Milli Mücadele dönemi içinde İttihat ve Terakki'nin geleceği konusunda yapılan en önemli görüşme, 11 Mart 1922 tarihinde Cavid Bey ile Malta'dan kurtulan⁴⁰ Kara Kemal, Hüseyin Cahit ve İsmail Canbolat arasında Paris'te yapılmıştır. Bu görüşmede İttihat ve Terakki Fırkası adına kimsenin programı bulunmadığından, ortaya atılan programların fırka ile alakası olamayacağı vurgulanmıştır. Barış sağlandıktan sonra İstanbul'da toplanacak bir kongrenin, fırkanın geleceğine ve programına ilişkin karar vereceği konusunda görüş birliğine varılmıştır. Toplantıya katılanlar, örgütün gücü ve tek olması nedeniyle Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Fırkası'nın başına geçmesi için teklifte bulunma kararını kabul etmişlerdir. Böylece hem örgüt için Mustafa Kemal'in nüfuzundan yararlanmayı, hem

³⁸ A.g.e., ss.252-53.

³⁹ A.g.e., ss.264-65.

⁴⁰ Hüseyin Cahit ve İsmail Canbolat İnönü Savaşı'ndan sonra Ankara Hükümeti ile İngilizler arasında yapılan anlaşma sonucunda 29-30 Mayıs 1921'de serbest bırakılan çoğu İttihatçı olan 37 kişi arasındaydılar. Kara Kemal ise, 6 Eylül 1921'de Ali İhsan Paşa'nın da aralarında yer aldığı 16 kişiyile birlikte Malta'dan kaçmıştır. Bkz. Şimşir, ss.368-369, 383-385.

de memleketi güçlü bir teşkilattan faydalandırmayı umarak, Mustafa Kemal'in bu teklifi kabul edeceğine inanmışlardı. Oysa Cavid Bey günlüğünde, Cemiyetin bu teklifini Mustafa Kemal'in kabul etmeyeceğini düşünüyordu ve bunu birkaç kez Kara Kemal'e de söylediğini ama inandıramadığını ifade etmektedir⁴¹.

İstanbul'da teşkilatın örgütünü ve gücünü koruduğunu, Ankara'da da güçlendirmeye çalıştıklarını ifade eden Kara Kemal, bu faaliyetleri gizli yürütmenin uygun olmayacağı gerekçesiyle Mustafa Kemal'e teşkilatın başına geçmesini teklif ettiklerini belirtmiştir. Kabul ederse çalışmalar alenen yapılacak, etmezse gelecek için hazırlık yapmakla yetineceklerini, bu süreçte seçim maddesinin daima göz önünde bulundurulacağını vurgulamıştır. Bu toplantıdan önce ülke içinde ve dışındaki İttihatçılarla görüşmeye başlayan Kara Kemal, Ankara ve İstanbul'da gereken kişilerle görüşme yapma kararını toplantıdakilere onaylatmıştır⁴².

İttihat ve Terakki yönetiminin önemli isimlerinden olan eski Maliye Nazırı Cavid Bey, tutmuş olduğu günlük notlarıyla, mütareke döneminde yurt dışındaki İttihatçıların faaliyetleri ve fırkayı canlandırma girişimleri konusunda oldukça önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu günlükler incelendiğinde daha Milli Mücadele'nin en başından beri Mustafa Kemal'e ve Ankara'ya yönelik aşağılama duygusuyla karşılık sürekli bir eleştirme çabası içinde olduğu görülecektir. Roma'da kaldığı süre boyunca Ankara'dan gelen temsilciler de dâhil olmak üzere her fırsatta Mustafa Kemal'in Anadolu Hareketi için yeterli olmadığı, kötü yönettiği, milli hareketin başarısız olacağı ve iyi bir lidere gereksinim duyulduğunu bazen kendisi bazen de onu ziyaret edenlerin ağzından yazmıştır. Çok az yer alan Mustafa Kemal ve Ankara övgülerini de aşağılayarak alıntılanmıştır. Cavid Bey'in bu görüşleri genel olarak eski İttihatçıları bağlamamakla birlikte, Milli Mücadele sonrası İttihat ve Terakki'nin diriltilmesi çabalarına Kara Kemal ile birlikte lider etmesi, İttihat ve Terakki erkânı içinde görüşlerinin genel olarak kabul edildiğini göstermektedir.

⁴¹ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, CII, ss.272-73.

⁴² A.g.e., C.II, s.273.

2.c. İttihatçı Liderlerin Yurda Dönmelerine İzin Verilmesi ve İlk Faaliyetleri

15 Mart 1921’de Talat Paşa, arkasından 5 Aralık 1921’de Sait Halim Paşa’nın ve 17 Nisan 1922’de Doktor Bahattin Şakir ve Cemal Azmi’nin Ermeniler tarafından katledilmeleri üzerine yurt dışında bulunan İttihatçılar oldukça tedirgin olmuşlardır. Ermenilerin öldürecekleri isimlerin listesini hazırladıkları ve bu listede pek çok İttihatçının yer aldığı haberleri üzerine 1922 yılının Nisan ayının sonunda Ankara Hükümeti tarafından yapılan açıklamada “*Anadolu kapıları Kuvâ-yi Milliye’ye muhâlif olmayan bil’umûm İttihat rü’esasına açıktır*” denilmiştir⁴³.

Bu karar genel olarak İttihatçılar tarafından olumlu karşılanırken, Cavid Bey gibi bazıları ise Ankara’nın, Ermenilerin bu hareketlerinin sadece İttihatçılar aleyhine olduğunu düşünerek sevindiği ve “*lakayt*” kaldığı iddiasındadırlar. Cavid Bey, olayların en başında olaylara sert tepki gösterilseydi, Ermenileri “*sükûta hiç olmazsa ihtiyata mecbur ederdî*” sözleriyle neredeyse yaşananlardan Ankara’yı suçlamaktadır⁴⁴. Ancak Ankara Hükümeti’nin aldığı karar ve tepkisi Ermeni kurşunlarına engel olamamış, bu kez de İttihat ve Terakki’nin önemli lideri Cemal Paşa, 21 Temmuz 1922’de Tiflis’te şehit edilmiştir.

1922 yılının Mayıs ayından itibaren gerek Malta’dan sürgünden dönenler gerekse Mütarekeden sonra Avrupa’ya kaçanlar Anadolu’ya gelmeye başlamışlardır. Gelenlerin çoğunluğunun feshedilen İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri olduğu göz önüne alınırsa, bu tarihten itibaren fırkayı tekrar canlandırma konusunda özellikle İstanbul teşkilatında ve TBMM içinde faaliyetlere girişilmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Mart 1922’deki toplantıda bu konuda İstanbul’da ve Ankara’da çalışma yapma yetkisi de hali hazırda İstanbul’a gelen Kara Kemal’e verilmişti. O da barış sürecine hazırlık olması bakımından faaliyetlere çoktan başlamıştır.

TBMM’de Mustafa Kemal’in mutlak otoritesine karşı çıkışı ifade eden bir muhalif hareket olarak gördüğümüz II. Grub’un Temmuz 1922’de resmen ortaya çıktığını⁴⁵ düşünürsek, bu harekette İttihatçıların Anadolu’ya gelişinin etkisi olmadığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir. Hem

⁴³ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi C.IV*, ss.360-63.

⁴⁴ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri C.II*, s.300.

⁴⁵ Demirel, s.379.

zamanlama hem de üyelerinin içinde önemli İttihatçı kimliğiyle tanınan kişilerin olması, kesin Malta'dan veya mütarekeden sonra Avrupa'ya kaçan Anadolu'ya dönen İttihatçıların etkilemiş olabileceğini düşündürmektedir.

Ankara Hükümeti de İttihatçıları yakından takibe almış, yaptıkları toplantılar ve görüşmeleri istihbaratçılarına izletmeye başlamıştır. İttihat Terakki'nin canlandırma teşebbüslerinin en aktif çalışanı veya liderlik edeni Kara Kemal gibi gözükmektedir. İstanbul'a geldikten hemen sonra işlerini yürüttüğü Mesadet Hanı'na birçok İttihatçı gelip gidiyordu, adeta İttihatçıların uğrak yeri idi. Daha Temmuz 1922'de Kara Kemal, Ankara'dan döndükten sonra "*hükümet-i haziranın*" İttihat ve Terakki teşkilatına dayanandırılması esası üzerinde İzzet Paşa ve ricalinin katıldığı bir toplantı yaptığı, bu toplantıda Salah Cimcoz'un⁴⁶ bulunduğu konusunda istihbarat alınmıştır. Muhbirden alınan bilgiyi değerlendiren yetkili ise buna pek ihtimal vermediğini üst makamlara yazdığı yazıda belirtmiştir⁴⁷. Görünen o ki, Ankara Hükümeti İttihatçıların gelişinden sonra savaş yıllarında bile onları kontrol altında tutamadığından İstanbul'daki muhbirleri aracılığıyla bilgi toplamaya çalışmaktaydı.

Talat Paşa'nın ölümünden ve özellikle Malta'daki İttihatçıların dönüşlerinden sonra belki de barışın kısa zamanda gerçekleşeceği umuduyla Kara Kemal liderliğinde İttihat ve Terakki Fırkası'nı yeniden canlandırma faaliyetleri hız kazanmıştır. Ülke dışında başlayan bu faaliyetler, Malta'dan sürgünden dönenlerin yurda girmelerine izin verilmesinden sonra ülke içinde de gizli de olsa yapılmaya başlamıştır. Bu noktada Kara Kemal kendini İttihat ve Terakki Fırkası adına yetkili olarak kabul ettirmiş gözükmektedir. Yurt dışında Cavid Bey merkezli gibi gözükken İttihat ve Terakki'yi diriltme çabaları, bu kez ülke içine Kara Kemal liderliğinde yapılmaya başlanmıştır.

⁴⁶ Salah Cimcoz, 1875'te İstanbul'da doğmuş ve İstanbul Hukuk Mektebini bitirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde Kalem Gazetesi'ni çıkarmıştır. İttihat ve Terakki'ni üyesi olarak, 1914-18 yılları arasında Meclis-i Mebusan'da İstanbul mebusu olarak görev yapmıştır. İstanbul'un işgalinden sonra Malta'ya sürülen Osmanlı aydınları arasındadır. Ankara Hükümeti'nin girişimiyle 30 Nisan 1921'de Malta'dan sürgünden kurtarılmış ve yurda dönmüştür. 1926'da İzmir süikasti nedeniyle yargılanan İttihatçılar arasındadır. Ancak beraat etmiştir. TBMM'de IV, V, VI ve VII. Dönemlerde İstanbul milletvekili olarak görev yapmıştır. 1947'de ölmüştür. *Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem, C.II*, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1996, s.286-287.

⁴⁷ *TİTE Arşivi*, Kutu 67, Belge 96, 08. 07. 1338/1922.

3. Saltanatın Kaldırılmasından Sonra İttihatçılık Tartışmaları

3.a. Basında İttihat ve Terakki Fırkası Hakkında Çıkan İlk Yazılar

Mudanya Mütarekesi'nin imzalandığı dönemde öne çıkan İttihatçı isimler neredeyse eski düzenlerini kurmuşlardır. Cavid Bey Düyunu Umumiye'deki görevine dönmüş, Kara Kemal şirketlerinin başına geçmiş, Hüseyin Cahit Tanin'i 14 Ekim 1922'de tekrar çıkarmaya başlamış, Doktor Nazım İstanbul'a dönmüş, İsmail Canbolat önce Samsun'a daha sonra Şubat 1923'te İstanbul'a gelmiştir. Kara Vasıf TBMM'ye katılarak, II. Grubun etkin üyelerinden olmuştur. Bu dönemde İttihatçılar kendi aralarında görüşmelere başlamışlardır. Kara Kemal, Rahmi, Hüseyin Cahit ve Cavid Beyler İstanbul'da Ekim 1922'de bir toplantı yaparak ülkenin içinde bulunduğu durumu görüşmüşlerdir. Kara Kemal ve Rahmi Beyler Ankara, İzmir gibi yerleri dolaşip durum hakkında arkadaşlarına bilgi aktarmışlardır⁴⁸.

İttihat ve Terakki Fırkası konusunda basında yer alan ilk yazılar, daha saltanat kaldırılmadan önce Tanin'de Hüseyin Cahit tarafından kaleme alınmıştır. En tanınan İttihatçılardan olan Hüseyin Cahit, Tanin'i yeniden yayınlamaya başlamasıyla birlikte varlığını ve ağırlığını basında hissettirmeye başlamıştır. Seçimler öncesinde de göreceğimiz gibi İttihat ve Terakki Fırkası hakkında dâhili siyaset başlığı altında yazılar yazmaya başlamıştır. Fırkanın niteliği, özgürlük mücadelesindeki yeri, Milli Mücadele'de ki önemi, barış döneminde üyelerin neler yapması gerektiği konularında görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır.

Milli Mücadele sona erdikten sonra İttihat ve Terakki Fırkası'na ilişkin Hüseyin Cahit'in ilk yazısı "*Hangi Fırkadansın?*" başlığıyla 29 Ekim 1922 tarihinde Tanin gazetesinde yayınlanmıştır. Hüseyin Cahit, henüz barış anlaşması yapıp barış sağlanmadığı için, fırka meselelerinin konuşulmaması gerektiğini belirterek, böyle bir soruyu yersiz ve zamansız olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte fırkacılığın halen halledilememiş bir mesele olduğunu, siyasi hayat içinde zamanla gelişebileceğini ama bugün için Türkiye'de fırkalara yer olmadığını savunmuştur. İttihat ve Terakki'yi fırkadan çok meşrutiyet ve vatanperverlik etrafında toplanan kişilerin oluşturduğu bir ittifaka benzeten Hüseyin Cahit, savaştan önce ülkedeki tek fırka olduğunu belirtmiştir. Milli Mücadele, İttihatçılarla muhaliflerin birlikte çalışmalarını sağladıysa, Meşrutiyet ve hürriyet düşüncesinin de İttihat ve

⁴⁸ Cavid Bey, Meşrutiyet Rûznamesi C.IV, s.398.

Terakki'yi ortaya çıkardığını hatırlatan Hüseyin Cahit, Meşrutiyetten sonra İttihatçıların ayrıştığı gibi, savaştan sonra da oluşan bütünlüğün sürekli olmayacağını ve dağılacığını savunmuştur. Milli Mücadelenin zafere ulaşmasında önemli görevler yapanların pek çoğunun İttihat ve Terakki'nin kurucuları olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte İttihat ve Terakki'nin savaştan önceki şekliyle yaşamasının mümkün olmadığını ileri sürmüştür⁴⁹.

Henüz barış dönemi sağlanmadığından birlik ve beraberliğin devam etmesi gerektiğini vurgularken, birden İttihat Terakki Fırkası'nın bugünkü durumunu değerlendirmeye başlamıştır. Bugün fırka adına hiç kimsenin konuşmaya yetkili olmadığını, savaştan sonra fırkanın işleyişinin ve yapılanmasının nasıl olacağını bilmemekle birlikte, genel bir kongrenin toplanarak, programını, teşkilatın yeni duruma göre değiştirilmesi ve düzenlenmesini lazım geldiğini vurgulamıştır. Bunlar yapılırken farklı düşüncede olanların çatışmasının ve ayrılmasının da doğal olacağını vurgulamıştır. Hüseyin Cahit yazısının sonunda, başlıktaki soruyu tekrarlayarak, bugün bu soruya bir Türk'ün vereceği tek cevabın "*vatan fırkasındanım*" olacağını vurgulamıştır⁵⁰.

Hüseyin Cahit'in yazısının en başında barış ortamı henüz olmadığından fırkalardan söz etmemek gerektiğini ısrarla vurgulamasına rağmen, İttihat ve Terakki'den ve takip etmesi gereken yoldan bahsetmesi son derece ilginçtir. Kendisinin böyle bir soruya maruz kaldığını ileri sürmesine rağmen, ülke gündemi Lozan'a kilitlenmiş durumdadır. İttihat ve Terakki'nin 1908'den beri en önemli isimlerinden biri olması, Tanin'de yazılarıyla fırkanın sözcülüğü yıllarca yapması, bu yazının nedensiz olamayacağı kanaati doğurmaktadır. Belki fırkanın hala var olduğu mesajını hem hükümete hem de eski üyelerine vermeye çalışıyor olabilir. Zira bu yazıyla uzun zamandan sonra ilk kez İttihat ve Terakki Fırkası yeniden basında konu olmaya başlamıştır.

İlginçtir yazının yayınlandığı gün Hüseyin Cahit, Cavid, Kara Kemal ve Rahmi Beyler bir toplantı yaparak ülkenin ve fırkanın durumu hakkında görüşme yapıyorlar, ama herhangi bir karar almıyorlar⁵¹. Bununla birlikte

⁴⁹ Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: 'Hangi Fırkadansınız?'" , *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1338/1922, s.1.

⁵⁰ Hüseyin Cahit, "Hangi Fırkadansınız?" , *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1338/1922, s.1.

⁵¹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s.398.

fırka ile ilgili faaliyetler özellikle İstanbul teşkilatının düzenlenmesi ve Meclis'teki milletvekilleri tutumları öne çıkıyor. Silahlı mücadelenin bitmesi ve iktidar özlemi, savaş döneminde sessizliğe bürünen İttihatçılığın yeniden hareketlendirmeye yetmiştir. Hüseyin Cahit ise yine İttihat ve Terakki'nin basındaki en önemli sesi olarak göze çarpmaya başlayacak ve Ankara Hükümeti'ne muhalefeti giderek güçlenecektir.

Hüseyin Cahit, Halife Abdülmecit Efendi ile yapılan bir röportajda yeni teşkil edileceği ileri sürülen “Kemaliler” fırkasının sorulması üzerine, 25 Kasım 1922'de İttihat ve Terakki konusunu bir kere daha köşesine taşımıştır. “Kemaliler Fırkası” konusunu, Beyoğlu'nun arka sokaklarında üretilen bir dedikodudan ibaret olduğunu iddia etmiştir. Ülkede fırka değil vatan fikri etrafında toplanan bir millet olduğunu vurgulamıştır. Kemalilerin bir fırka olmadığını, Mustafa Kemal Milli Mücadeleyi başlattığı zaman İstanbul tarafından isyancı olarak görülerek böyle bir ismin yakıştırıldığını, Mustafa Kemal'in ortaya bir fırka reisi olmak için çıkmadığını, vatanın kurtuluşu için bayrak haline geldiğini ve vatanseverleri etrafına topladığını belirtmiştir. İttihat ve Terakki'nin bir zamanlar vatani yok olmaktan kurtarmak için doğduğu gibi, Anadolu hareketinin de aynı ihtiyaçtan doğduğunu, ikisi arasında ortaya çıkış kaynağı açısından hiçbir fark olmadığını savunmuştur. Bu noktada İttihat ve Terakki Fırkası ile Kemaliler arasında bir muhalif durumunun söz konusu olamayacağını, vatanın kurtuluşu için bugün herkesin Kemalilerden olduğunu ileri sürmüştür⁵². Bu yazıda dikkati çeken noktaların başında İttihat ve Terakki Fırkası ile Milli hareketi yapanları aynı kaynaktan gelen, aynı amaçlar için mücadele eden yapılar olarak değerlendirmesi ve İttihatçıların milli harekette önemli rol oynadıklarının vurgulanmasıdır. Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi Mütarekeden hemen sonra İttihat Terakki feshedilip yerine Teceddüt Fırkası kurulmasına rağmen İttihatçılar gerçekte bu fesih kararını asla kabul etmemişlerdir. Hüseyin Cahit'in yazısından anlaşıldığı kadarıyla, yeni bir parti kurulacağı iddiaları onları endişeye sevk etmiştir. Milli Mücadele'yi Mustafa Kemal ile İttihatçıların yaptığını ileri sürerek, yeni fırkaya gerek olmadığını, hali hazırda tek fırkanın İttihat ve Terakki olduğu fikri de bu yazının yazılış amaçlarından biri olması muhtemeldir.

⁵² Hüseyin Cahit, “Siyasiyât: Dâhili İşlerimiz Hakkında”, *Tanin*, 25 Teşrin Sani (Kasım) 1338/1922, s.1.

Saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak kaleme aldığı ilk yazısında, İmparatorluğun yerine “son asrın yetiştirdiği hürriyetin” doğduğunu, bütün milletlerin yönetim şeklinin halk egemenliğine doğru ilerlediğini, Türk milletinin sadece düşmana karşı değil işbirlikçi saltanata karşı da mücadele vererek, kendi yönetimini eline aldığını belirtmiştir. Hüseyin Cahit, saltanat kalkıp halk yönetimini eline alırsa bu rejimin esas itibariyle Cumhuriyetten başka bir şey olamayacağını savunmuştur. Ancak kuvvetler ayrılığı olması gerekirken, kuvvetler birliğine gidilmesini mahzurlu görür; ama bunları tartışmanın zamanı olmadığını, kayıtsız ve şartsız Türk milletinin varlığına dayanan bu inkılap için tek vücut olmak gerektiğini ileri sürmüştür⁵³.

Hüseyin Cahit gerek Milli Mücadele gerekse halk yönetimi gibi konularda yazarken, Meşrutiyetin ilanı sürecinde İttihat ve Terakki çatısı altında verilen mücadeleden bahsetmekte ve aynı amaç ve aynı yöntemlerle yapıldığını, sadece süreçlerin farklı olduğunu savunmaktadır. Şu dizeler onun bu görüşlerinin açık ve kısa ifadesidir⁵⁴:

“10 Temmuz inkılâbı güneş yüzlü, altın saçlı gürbüz bir çocuk doğurmuştu. Bu çocuk bin türlü tehlike ve ızdırab içinde hayat ve tecrübenin pençesinde uğraşa uğraşa büyüdü, bugün rüşdünü ilan ediyor. Şimdi onun elinde binlerce senelik şanlı Türklerin hürriyet ve istiklâl bayrağı dalgalanıyor. Arkasından bütün millet müttelihden haykıralım: -Yürü, İstikbâl sizindir!”

Bir yandan Cumhuriyet rejimini alkışlayan Hüseyin Cahit, hemen arkasından yönetime uyarılarda bulunmaya başlayacaktır. “On Temmuz inkılâbının yaşasın! larının yerini 31 Martın kahrolsun! larının” almaması için Meşrutiyet devrinde yapılan hatalardan ders almak ve uyanık durmak gerektiğini vurgulamıştır. Halk yönetimi ve Cumhuriyeti överken hilafetin Türkiye için önemli olduğunu savunarak, Halifenin nüfuz sahibi yapılmasının gereğine dikkat çekmiştir⁵⁵.

İlk bakışta Hüseyin Cahit, bu yazılarıyla Cumhuriyeti savunuyor gibi gözükse de yönetime yönelik eleştiriler ve yönlendirmelerin daha fazla yer tuttuğunu görüyoruz. Özellikle saltanatın kaldırılması ve halk yönetiminin anlamının Cumhuriyet olduğunu belirtmesi, Barış Konferansının toplanması arifesinde ve barışın sağlanmadığı bir dönemde oluşan milli birliğe

⁵³ Hüseyin Cahit, “Siyasiyât: İnkılâb”, *Tanin*, 4 Teşrin-i Sanî (Kasım)1338/1922, s.1.

⁵⁴ Hüseyin Cahit, “Siyasiyât: İnkılâb”, *Tanin*, 4 Teşrin-i Sanî (Kasım) 1338/1922, s.1.

⁵⁵ Hüseyin Cahit, “Siyasiyât: İhtiyat ve Basirete Lüzum Var” *Tanin*, 6 Teşrin-i Sanî (Kasım)1338/1922, s.1.

zarar verebilirdi. Nitekim Ankara yönetimi ve destekleyen gazeteler bu ifadeyi yalanlama gereği duymuşlardır.

Nitekim Cavid Bey, saltanat kaldırıldıktan hemen ertesi gün “*bu isimsiz devlete Cumhuriyet ismini izafe*” etmesinin, Mustafa Kemal’i ve Ankara’yı memnun edeceğini sanmadığını belirtmiştir⁵⁶. 6 Teşrin-i sani’deki yazısını ise hem kendisinin hem de yabancı çevrelerin çok beğendiğini ifade ederken, yine Ankara’nın bundan hoşlanmayacağını ileri sürmüştür⁵⁷. Cumhuriyet düşüncesi İttihatçıları genel olarak pek memnun etmemiş gibi görünüyor. Mesela Cavid Bey, Cumhuriyetin ilanı için olumlu bir kayıt düşmediği gibi, alenen Cumhuriyet olduğunu Hüseyin Cahit’in söylemesini alaycı biçimde belirtmiştir. Milli Mücadele dönemi ile ilgili günlüklerinde neredeyse en başından beri Mustafa Kemal’e ve Ankara’ya karşı sürekli alaycı ve eleştirel bir tutum sergilediği açıkça görülmektedir. Onun temas ettiği kişilerin büyük bir kısmı da benzer bir düşüncede olduklarını yine onun yazdıklarından çıkarmak mümkündür.

3.b. II. Grubun Seçim Kanunu’nda Değişiklik Önergesi ve Mustafa Kemal’in Halk Fırkası Tepkisi

Gazi Mustafa Kemal, bir yandan Lozan görüşmelerini yakından takip edip direktifler verirken, diğer yandan -Hüseyin Cahit’in yazılarında da ima edildiği gibi- hala ülkede en güçlü örgütlü yapı konumunda olan İttihat ve Terakki Fırkası’nın üyelerini yakından takip etmekteydi. Basında Hüseyin Cahit dışında örgütün pek destekçisi yok gibiydi, ama Tanin gazetesi hala gündemi belirleyebilecek potansiyele de sahipti. Meclis içinde II. Grubun Malta’dan dönen İttihatçılarla güçlenmesinden, silahlı mücadelenin zaferle sonuçlanmasından ve nihayetinde Cumhuriyetin ilanından sonra Meclis’teki birlik havasının dağılması onu endişelendiriyordu. Bunun yanı sıra İttihat ve Terakki Fırkası’nın önde gelenleri fırkayı canlandırma hayali içindeydiler. Onlara göre, Milli Mücadele’de fırka faaliyetlerine sadece zorunlu bir ara verilmişti. Artık savaş bittiğine göre, iktidarı devralmak veya ortak olma derdindeydiler. Zira onlara göre ülke gerçekten kötü yönetiliyordu ve basın da iktidara yarıdakçılık yapıyordu. İttihatçılar, Mustafa

⁵⁶ Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felaket Günleri II*, s.342.

⁵⁷ A.g.e., s.344.

Kemal'i Milli Mücadele için elzem görmüşlerdi ama savaştan sonraki yönetim planlarında O'nu düşünmüyorlardı⁵⁸.

Cumhuriyetin ilanı muhalifleri gelecek konusunda uyarmış olmalı ki, Mustafa Kemal'i yönetimden uzak tutmak adına bazı faaliyetlere girişmeye başlamışlardı. İttihatçılar savaşın sona ermesini bekliyorlar ve İttihat Terakki'yi yeniden canlandırarak belki de iktidar olmayı arzu ediyorlardı. Nitekim Mustafa Kemal'in liderliği konusunda II. Grup'ta muhalefet edenler arasında birçok eski İttihatçının olmasına bu nazarla da bakılabilir.

Muhalefetin bu yoldaki ilk girişimleri 2 Aralık 1922'de II. Grup üyelerinden Erzurum Mebusu Süleyman Necati ve Mersin Mebusu Salâhattin ve Canik Mebusu Emin Beylerin Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi hakkındaki önergele Mustafa Kemal'i siyasi bir örgüt kurma konusunda etkilemiştir. Bu önergede bir kimsenin mebus seçilebilmesi için ya Misak-ı Milli sınırları içinde doğmuş olması veya Misak-ı Milli sınırları içinde en az beş yıl süreyle aralıksız ikamet etmeleri öngörülüyordu. Mustafa Kemal bu önergeyi, doğrudan doğruya kendini vatandaşlık hakkından mahrum bırakmaya yönelik bir teklif olarak görmüş ve sert tepki göstermiştir⁵⁹. Söz konusu önerge sahipleri, 2. Grup üyeleri olmalarının yanı sıra özellikle İttihat ve Terakki'ye yakınlığı ile de bilinmektedirler.

Bu önergenin verilmesi ve İttihatçılık tartışmaları Mustafa Kemal'e iyi örgütlenmiş bir siyasi fırkaya ihtiyacı olduğunu düşündürmüş olmalı ki, söz konusu önergenin görüşülmesinden sadece 4 gün sonra 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adıyla bir siyasi bir parti kuracağını gazetecilere verdiği beyanatta kamuoyuna duyurmuştur. Bu beyanatında Milli Mücadele döneminde olduğu gibi bütün milletin birlik ve beraberlik içinde çalışmasına ihtiyaç olduğunu belirterek, tüm aydınları ve vatanseverleri iş birliğine davet etmiştir⁶⁰. Bir siyasi fırka kurma girişimi bile başlı başına İttihat ve Terakki'ye karşı ülkede yeni bir siyasi örgüt kurulacağını göstermektedir. Yeni bir fırka kurulacağını Gazi Mustafa Kemal tarafından duyurulması

⁵⁸ Cavid Bey'in fırka üzerindeki etkinliği bilinmektedir. Toplantılarında sürekli olarak Mustafa Kemal ve Ankara'daki yönetimi eleştirmektedir. Lozan görüşmeleri için gittiği zaman tuttuğu notlarda da sürekli olarak İsmet Paşa başta olmak üzere heyetteki üyeleri ve Ankara'nın tutumunu eleştirmektedir. Hatta bu savlarını desteklemek için zaman zaman yabancı diplomatların yorumlarına da günlükünde yer vermektedir. Bkz. Cavid Bey, Meşrutiyet Ruznamesi IV, s. 402.vd.

⁵⁹ <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c025/ehttbmm01025149.pdf>, s.160-161.

⁶⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri C.14, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, ss.171-72.

İttihatçılarını harekete geçirmiştir. Zira bu durumda diriltmeye çalıştıkları İttihat ve Terakki Fırkası'nın varlığı da tehlikeye girmişti.

4. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul'da Örgütlenme Çabaları, İttihatçılar ve Mustafa Kemal

4.a. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul Örgütlenmesi ve İttihatçılar

1922 yılı sonu itibarıyla bakıldığında İstanbul'daki durum hiç de Mustafa Kemal'in istediği gibi değildi. İstanbul tam olarak işgalden kurtulamamıştı. 1922 yılının yaz aylarında İstanbul'da teşkilatlanmaya başlayan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, İstanbul'daki gücünü ve etkisini paylaşmak istemeyen Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın (Mim Mim Grubu) engellemeleriyle karşılaşmıştır⁶¹. Kara Kemal'in ve diğer İttihatçıların yurda gelmesinden sonra yeniden toparlanan İttihat ve Terakki teşkilatı da güçlü konumdaydı. Bu iki iyi örgütlenmiş teşkilatın yanında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni teşkilatlandırarak ve bu örgütlerin katılmasını sağlayarak İstanbul'un tamamen Ankara'nın denetimi altına sokulması düşünülmekteydi. Bu amaçla 1922 yılının sonlarında Yakup Kadri, İstanbul'a gittiğinde bu düşüncenin gerçekleşmesinin zorluğunu görmüştür. Örgütün İstanbul'da teşkilatlandırılmasını sağlamaya çalışan Yakup Kadri, Mim Mim Grubu'nun, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tanımak istemediğini, Anadolu hareketi adına faaliyette bulunmaya yetkisiz saydığını ve örgütlenmesine tepki gösterdiğini iddia etmektedir. Bu iki milli örgütün çekişmesinden fayda sağlayanın Kara Kemal'in adamları olarak nitelendirdiği İttihat ve Terakki teşkilatının olduğunu savunmaktadır. Yakup Kadri, henüz İttihat ve Terakki'nin varlığı konusunda tartışma yaşanmamış olmasına rağmen, Kara Kemal'in liderliğinde Fırkanın faal hale gelmiş olduğunu, O'nun Mesadet Hanı'ndaki bürosunun genel merkez olarak kullanıldığını, yaygın

⁶¹ İstanbul'un işgalinden sonra dağılan Karakol teşkilatının yerine kurulan Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, 1921 yılı başlarında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı olarak kurulmuş, gizli çalışan bir örgüttü. Bu örgütün Müsellâh Müdafaa-i Milliye adı verilen kısmı Müslüman halkı savunmak için silahlı bir örgüt olarak teşkilatlandırılmışken; Mim Mim Grubu ise Anadolu'ya istihbarat başta olmak üzere silah, cephane ve asker sağlamakla görevliydi. Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra TBMM Hükümeti İstanbul'u devralmasına rağmen, Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'na hâkim olan Mim Mim Grubu faaliyetlerini durdurmamış ve İstanbul'da geniş biçimde örgütlenmiştir. Asaf Özkan, "Dersaadet'ten Vilayet'e Geçiş Sürecinde İstanbul Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Seçimleri (1922 -1923), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 55, Güz 2014, s.260.

organının da Hüseyin Cahit'in Tanin'i olduğunu belirtmektedir. İstanbul'daki bu politik parçalanmışlığı, Milli Mücadele ruhunun uçup gitmesi olarak yorumlayan Yakup Kadri, Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisi olan Doktor Adnan'ın bile eski İttihatçı arkadaşlarının etkisinde kalarak, İstanbul'daki en güçlü siyasi teşkilatın İttihat ve Terakki olduğunu belirtmekten geri durmadığını ileri sürmektedir. İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey'in ise Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni alaya alarak, "*Yakup Kadri'nin partisi*" diye adlandırdığını aktarmaktadır⁶². Hal böyleyken, yapılacak belediye veya mebus seçimlerinde İstanbul'u kazanmak oldukça zor görünmektedir.

Kara Kemal'in İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırma girişimlerini yakından izleyen Mustafa Kemal, gizli olarak önce Kılıç Ali'yi, Doktor Refik'i ve Sevkiyatçı Rıza'yı İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk teşkilatını gözden geçirmek, yöneticileriyle görüşmek ve kentteki havayı yerinde görmek için görevlendirmiştir. Kara Kemal'le görüşmenin faydalı olacağı konusunda teşkilattan gelen talep üzerine Hamdi Başar ve Yakup Kadri, birlikte Kara Kemal'in Mesadet Hanı'ndaki yazıhanesine gitmişlerdir. Toplantıda Kara Kemal'in II. Grupla ortaya çıkan ayrılığı uygun görmediğini, bunu ortadan kaldırmak için yardım edeceğini, hatta samimi bir anlaşma yapılırsa mevcut kuvvetiyle Müdafaa-i Hukuk teşkilatına yardımcı olabileceğini söylemiş olduğunu Kılıç Ali aktarmaktadır. Bu tavırdan hoşlanmayan Kılıç Ali, Kara Kemal'in hali hazırda İttihat Terakki'ye dayanarak kendini önemli göstermeye çalıştığını düşünerek toplantıya devam etmediklerini belirtiyor⁶³.

1922 yılının Aralık ayında belediye seçimleri için hazırlıklar yapılırken siyasi bölünmüşlük iyice gün yüzüne çıkmıştır. Kara Kemal, Vehbi ve Ethem Beylerin İttihat ve Terakki Fırkası adına faaliyet göstererek, kendi adaylarını Müdafaa-i Hukuk adına seçimlere sokmaya çalıştıklarını, Müdafaa-i Hukuk teşkilatının eski İttihatçılar, II. Grup ve hatta Hürriyet ve İtilafçılarla iş birliği yaptığını ileri süren Müdafaa-i Milliye Grubu üyesi Seyfi Bey, Kara Kemal'in Müdafaa-i Milliye teşkilatıyla işbirliği yapmayı reddettiğini ifade ederek, eğer önlem alınmazsa seçimleri İttihatçıların kazanacağını, teşkilatlarının bağlı bulunduğu Erkan- Harbiye Umumiye Riyaseti'ne bir yazıyla bildirmiştir⁶⁴.

⁶² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1984, ss.25-26.

⁶³ Ali Kılıç, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955, s.29.

⁶⁴ Özkan, ss.262-63.

Bu iddialarda Müdafaa-i Milliye ile iş birliği yapmadığı için İttihat ve Terakki'ye yönelik bir tepki sezilmekle birlikte, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne karşı da pek olumlu bir düşünce içinde olmadığı görüldüğünden, görüşlerinin ne kadar gerçeği yansıttığını anlamak mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte Erkânı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, bu uyarıyı dikkate alarak, Kara Kemal ve diğer İttihatçıların faaliyetlerini izlemesi için Felah Grubu'nu görevlendirmiştir. Yine Kara Kemal'in seçimler nedeniyle ilişki kurduğu kişilerin isimleri verilerek, faaliyetleri hakkında ve esnaf arasında sendika kurma teşebbüsü konusunda Felah Grubu'ndan bilgi talep etmiştir⁶⁵.

İttihatçılarla Müdafaa-i Hukuk Grubu adına görüşmeler 1922 sonlarında başlamıştır. Ancak bu görüşmelere rağmen İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk'u örgütlemeye çalışan Yakup Kadri, İttihatçıların kendilerine karşı pek de iyi niyetli olmadıklarını savunmaktadır. Müdafaa-i Hukuk Temsilcisi Yakup Kadri de, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin diğer iki teşkilat tarafından küçümsendiğini ve tanınmadığını sıklıkla belirtmektedir. Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'deki en yakın arkadaşlarının bile İttihat ve Terakki'ye önem verdiklerini görmek onu endişeye sevk etmiş ve Mustafa Kemal Paşa'ya bu durumu aktarma düşüncesindeyken, İzmit'e davet edilmiştir⁶⁶.

4.b. İzmit'te Kara Kemal ve Mustafa Kemal Görüşmesi ve Yankıları

İstanbul'da I. Müdafaa-i Hukuk Grubu ve İttihatçılar arasında yaşanan ayrışma ve parçalanmışlık Belediye Seçimleri ile iyice su yüzüne çıkınca, Mustafa Kemal bundan son derece rahatsız olmuş ve olaya el koymazsa milli amaçlara zarar vereceğine inanmıştır. Bu nedenle, yurt gezisinin İzmit durağında, İstanbul'daki bu üç teşkilatın liderleriyle görüşmek istemiş ve onları davet etmiştir. İstanbul gazetecileriyle basın toplantısı yapma düşüncesinde, diğer nedenlerin yanı sıra İstanbul'un mevcut durumu ve milli birlikten yoksunluğu rol oynamış olabilir.

Lozan Görüşmeleri'nin henüz başladığı bir zamanda uzun bir yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal, Eskişehir'den sonra uğradığı İzmit'te İstanbul basınıyla bir toplantı yapmaya karar vermiştir. İstanbul basınının, Milli

⁶⁵ A.g.m., ss.263.

⁶⁶ Karaosmanoğlu, ss.26-27.

Mücadele'yi destekleyen gazetelerinin başyazarlarını bu toplantıya çağırarak, ülkenin içinde bulunduğu durumu, Lozan'daki görüşmeleri, yeni devletin rejimi ve kuracağını açıkladığı Halk Fırkası gibi konularda gazetecilere bilgi vermek, onların sorularını yanıtlamak ve bu yolla kamuoyunu gelişmelere hazırlamak amacındadır⁶⁷.

Mustafa Kemal basın toplantısında, Lozan görüşmelerinden, Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan, Hilafetin durumundan, kadınların siyasi haklarından ve Halk Fırkası'nı kurma amaçlarından bahsetmiş ve kurulacak bu fırkaya destek istemiştir. Ayrıca sıklıkla daha barışın sağlanamadığı ve İstanbul'un tam olarak kurtarılamadığını vurgulamıştır⁶⁸.

Gazi Mustafa Kemal, İzmit'te gazetecilerle basın toplantısından sonra İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Yakup Kadri, Mim Mim Grubu'nun başkanı ve zamanda Tevhid-i Efkâr gazetesi başyazarı olan Velid Ebüzziya ve İttihat ve Terakki'nin lideri konumunda olan Kara Kemal ile ayrı bir toplantı yapmıştır. Yakup Kadri, "Politika'da 45 Yıl" adlı eserinde İzmit'e gitme nedeni olarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni örgütlenme sürecinde İttihat ve Terakkicilerin olumsuz etkilerini, en yakın arkadaşlarının bile İttihat ve Terakki şubelerine ilgi gösterdiklerini Mustafa Kemal'e bildirmek olduğunu belirtmiştir. Toplantıda Mustafa Kemal, katılımcılara ayrı ayrı temsil ettikleri örgütler hakkında sorular yönelmiş, Kara Kemal'e İttihat ve Terakki'yi sormuştur. Kara Kemal, İttihat ve Terakki adıyla siyasi bir örgütten bahsedilemeyeceğini, Malta'dan dönüşte eski fırkanın ayakta kalan bazı kalıntılarıyla karşılaştığını ve onları milli bir amaç için faydası olabilir düşüncesiyle "milli bir faaliyet nüvesi" halinde tutmaya çalıştığını söylemiştir. Velid Ebüzziya da İstanbul'da Mim Mim Grubu'nun tek vatani ve milli örgüt olduğunu bildirmiştir. Yakup Kadri ise esasında İstanbul'daki teşkilatlanma sırasında bu iki grubun olumsuz etkisiyle karşılaşmasına ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenmesine karşı tepkilerini belirtmeye gerekçe teşkilata İstanbul halkının gösterdiği ilgiyi aktarmıştır. Gazi ile yalnız görüşmediği için olan biteni aktaramamıştır. Buna karşılık Mustafa Kemal, açık ve net bir dille katılımcılara Erzurum ve Sivas Kongresi'nde kabul edilen ve TBMM'nin dayanağı olan, ülkedeki tek ve gerçek örgütün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olduğunu, her grubun veya

⁶⁷ Esmâ Torun, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı," *Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl.1 S.1, s.25.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.

kişilerin bu çatı altında birleşip iş birliği yapması gerektiğini vurgulamıştır. Kara Kemal bu sözleri onaylayarak, Yakup Kadri Bey ile daima ilişkide olduklarını ileri sürerek, İstanbul'a döndükleri zamanda tam bir iş birliği içinde çalışacakları sözünü vermiştir⁶⁹.

Kara Kemal'in bu toplantıda Mustafa Kemal'in konuşması hakkında, gerek Hüseyin Cahit'e gerekse diğer arkadaşlarına aktardığı bilgiler Yakup Kadri'nin görüşmeleri ile uyuşmamaktadır. Hüseyin Cahit, Kara Kemal'in kendilerine aktardığına göre, Mustafa Kemal savaş kazanıldığına göre İttihatçıların ne yapmayı planladıklarını sormuştur. Kara Kemal, İttihat ve Terakki Fırkası üyelerinin ülke içinde ve dışında dağıldıklarını, onlar adına konuşamayacağını, ama kendisinin ulusal lider kadro ile çalışacağını söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal de İttihatçıların gelecekteki düşünce ve planlarını öğrenmesini Kara Kemal'den istemiştir⁷⁰. O da İstanbul'a döndükten sonra bu konuşmayı arkadaşlarına anlatarak, onların görüşlerini almak için toplantılar düzenlemiştir.

Cavid Bey günlüğünde Mustafa Kemal Paşa ile Kara Kemal arasındaki görüşmeyi Hüseyin Cahit'in anlatımından biraz farklı yazmıştır. Cavid Bey'e göre, önce Kara Kemal İttihat ve Terakki teşkilatının tamamen mevcut olduğunu Paşa'ya söylemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, İttihat Terakki'nin ülkeye ettiği hizmeti vurgulayarak, yapılan yanlışlardan dolayı kişilerin eleştirilebileceğini, manevi şahsına kötü bir şey söylenemeyeceğini konuşmasının başında belirtmiştir. Örgütün dilerse tek çalışabileceğini ama bunu tasvip etmediğini söyleyen Mustafa Kemal, bu dönemde üç grubun (İttihatçılar, Müdafaa-i Hukukçular ve Mim Mim Grubu) birlikte çalışmasını ve daha sonra da Halk Fırkası'na katılmalarının uygun olacağını vurgulamıştır. Kara Kemal, bütün grupların Halk Fırkası'na katılması fikrinden pek hoşlanmamış ve şimdilik bu fikrin bir kenara bırakıp Müdafaa-i Hukuk adı altında çalışmayı önermiş ve Mustafa Kemal de kabul etmiştir⁷¹.

Kara Kemal, üç grup temsilcisiyle birlikte yaptıkları toplantıdan sonra Mustafa Kemal ile baş başa birkaç saat görüştiklerini Cavid Bey'e söylemiştir. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa'nın, İttihatçı arkadaşları içinde

⁶⁹ Karaosmanoğlu, ss.27-30.

⁷⁰ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, 2.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000, ss.367-368.

⁷¹ Eric Jan Zürcher, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoglu, 2.B., Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995, s.190.

çalışmak istemediği kimseler var mı? şeklindeki soruya, kafasında herhangi bir isim olmadığını, ilkelerini kabul eden herkesle çalışabileceğini ve İttihatçılarla grup halinde değil kişisel görüşüp anlaşma niyetinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca Kara Kemal, Mustafa Kemal'in kendisinden II. Grubu "*sükûta*" ikna etmesini istediğini belirtmiştir⁷².

Kara Kemal, görüşme sonunda Mustafa Kemal'in kendisine hem TBMM'deki hem de İttihat ve Terakki ileri gelenleriyle görüşme görevi verdiğini belirterek çalışmalarına başlamıştır. Önce Ankara'ya giderek Fethi ve Yunus Nadi Beylerle görüşmüş, arkasından da II. Grubun önde gelen isimleriyle görüşmüş ve Mustafa Kemal'in mesajını iletmiştir. II. Grup üyeleri Mustafa Kemal'in prensiplerini ve örgütlerini dağıtmayı reddederek, kişi saltanatına karşı olduklarını, Cumhuriyetten bahsederlerse görüşebileceklerini Kara Kemal'e iletmişlerdir. Ankara'da Rauf, Fethi, Fevzi, Yunus Nadi ile birlikte bir toplantı daha yapmış ama uyuşma konusunda bir sonuca varamamışlardır. Kara Kemal, Ankara seyahatinde edindiği izlenime göre gerek birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda, gerek II. Grupta gerekse bağımsızlar içinde emir bekleyen çok sayıda İttihatçı olduğunu iddia etmiştir⁷³.

Ancak Yakup Kadri'nin anlatımıyla Kara Kemal'in ifadeleri arasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Kara Kemal'in Mustafa Kemal ile ayrı bir görüşme yaptığı, görüşmenin içeriği ise sadece Kara Kemal'in Cavid Bey'e anlatımında yer almaktadır. Bu durumda Yakup Kadri'nin bu görüşmeden haberi olmamıştır. Bununla birlikte İzmir'teki görüşme konusunda Hüseyin Cahid ve Cavid Bey'in anlatımlarının detaylarında da farklılık söz konusudur. Kara Kemal bu görüşmeyi herkese farklı anlatmış olabilir. Yakup Kadri, Kara Kemal ve Velid Bey'in yer aldığı toplantıyı ise herkesin biraz kendine göre yorumladığı da düşünülebilir.

Ancak bu konuşmaların en ilginç yanı 1918 Kasım ayında resmi olarak feshedilmesine rağmen, Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki Fırkası'na hala bir örgüt nazarıyla bakması ve Kara Kemal'in de bu doğrultuda görüş bildirmesidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ve üyelerini iyi tanıyan ve Milli Mücadele'deki iktidar mücadelelerini yakından bilen Mustafa Kemal, bir

⁷² Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi IV*, ss.510-11.

⁷³ A.g.e., ss.511.

fesih kararının İttihatçılarını dağıtmaya yetmeyeceğinin farkındadır. Bu nedenle önce onları bir örgüt olarak kabul ettiğini göstererek, örgüt üyelerinin fikirlerini ve faaliyetlerini görmek istemiş olabilir.

Yakup Kadri, İzmit'te Kara Kemal'in birlikte çalışma konusunda Mustafa Kemal'e verdiği sözden dolayı iş birliği yapmak için İstanbul'a gelmez, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak İttihat ve Terakki'yi ve Mim Mim Grubu'nu toplantıya çağırmıştır. Ancak Velid Ebüzziya'nın "*Siz kimsiniz hiçbirinizi tanımıyorum, siyasi hüviyetiniz hakkında hiçbir bilgin yok*" diyerek, kıyametler kopararak iş birliğini reddettiğini belirtmiştir. Kara Kemal'in ise sessizce ama küçümseyerek baktığını, Cavid Bey'in de Müdafaa-i Hukuk için Yakup Kadri'nin partisi dediğini aktarmaktadır. Yakup Kadri, İstanbul'un adeta bu üç örgüt arasında bölünmüş olduğunu, Mim Mim Grubu ile aralarındaki çekişmeden İttihat ve Terakki'nin yararlandığını, eski İttihatçıların birer birer gün yüzüne çıkmaya başladıklarını, liderliği üstlenmiş gözükken Kara Kemal'in Sirkeci'deki dairesinin adeta İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi haline getirildiğini ileri sürmektedir. Karaosmanoğlu, TBMM'nin İstanbul temsilcisi olan Dr. Adnan Bey'in kendisine "*İstanbul'un en kuvvetli siyasi teşekkülün İttihat ve Terakki olduğunu*" söylediğini vurgulamaktadır. Bu nokta, eski İttihatçılar arasında fırkalarını yeniden diriltme konusunda görüş birliği olduğu iddiasını güçlendirmektedir⁷⁴.

Yakup Kadri'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni örgütlenme sırasında yaşadığı sorunlar da pek haksız sayılmaz; zira 13 Mart tarihli Tevhid-i Efkâr gazetesinde Velid Ebüzziya, İzmit'de Mustafa Kemal ile yaptığı görüşmeye rağmen hala Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kabul etmemiş ve bu görüşünü resmi makamların görüşleri olduğunu ileri sürmüştür. Gazetelerde teşkil edildiğini öğrenmelerine rağmen, aldıkları istihbarata göre, resmi makamların İstanbul'da hâlihazırda resmen teşkil edilmiş bir Müdafaa-i Hukuk'dan haberdar olmadığı iddia edilmiştir. Gazete bu iddiasını İstanbul Polis Müdürü Sadi Bey'le yapılan röportaja dayandırmaktadır. Sadi Bey, İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edildiğini belirten mühürlü iki satırlık bir tezkerenin vilayete verildiğini ve gelişigüzel müdüriyete yollandığını belirterek, başvuruyu yapanların yürürlükteki Cemiyetler Kanunu'na uygun davranmadığından, başvuru dilekçesine işlem yapılmayarak vilayete geri iade edildiğini belirtmiştir. Sadi Bey, Cemiyetler Kanunu

⁷⁴ Karaosmanoğlu, ss.24-26, 30-31.

gereğince bir cemiyet kurmak için öncelikle, kurulacak cemiyetin amacını, programını, idare ve merkez heyetini bildiren bir beyanname ile Hükümete başvurulması gerektiğini belirtmiş ve gazetelerde kurulduğu bahsedilen Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin usul ve törensel olarak kanunlara uygun olmadığı⁷⁵, bu nedenle de resmen kurulmuş bir cemiyet olarak görülemeyeceğini savunmuştur⁷⁵.

Sadi Bey'in bahsettiği kanun, yeni kurulan cemiyetlerle ilgilidir nitekim yazının devamında buna da açıklık getiriyor. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ise daha önce kurulmuş olduğu ve milletin bütün fertlerinin istisnasız doğal üye sayıldığı belirtildikten sonra, Cemiyetin nizamnamesine göre mahalle, nahiye, kaza ve vilayet teşkilatları aşağıdan yukarıya doğru oluşturulması ve en sonda da vilayet merkez heyetinin seçilmesi gereği üzerinde durulmuştur. Yazıda İstanbul'da henüz böyle bir intihabın yapıldığından haberdar olmadıklarını, "... Memleketin her köşesine dal budak salmış olan ve milletin misakı millisini istihsal hususunda yekvücut bir kitle halinde bulunduğu isbata delalet eden bu teşkilattan İstanbul'un daha uzun müddet mahrumiyeti doğru değildir" denilmiştir⁷⁶. Gazete bir yandan Sadi Bey'in iddialarını doğrular nitelikte haberi verirken diğer yandan satır arasında yalanladığı da fark edilmektedir. Nitekim Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yeni kurulmuyor, İstanbul'daki şubelerini örgütlemeye çalışmaktadır. İstanbul teslim alınmış olmakla birlikte diğer kentler gibi işgal sonlandırılmadığı için gerek İttihatçılar ve Gerekse Müdafaa-i Milliyeciler bu durumdan epeyce yararlanarak, İstanbul'da etkinliklerini devam ettirmek istegindedirler. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi Kara Kemal İstanbul'da güçlü bir örgüte sahip olduklarını sıklıkla vurgulamaktan çekinmemiştir.

5. İttihatçıların Fırkayı Canlandırma Teşebbüsleri

5.a. İzmit Görüşmesinden I. TBMM'nin Feshine Kadar

Kara Kemal, Cavid Bey'e İzmit görüşmesi sırasında Mustafa Kemal'in hem Meclis'teki grupla hem de İttihat ve Terakki'nin önde gelenleriyle görüşme yetkisi verdiğini söylemişti. Bu nedenle 20 Şubat 1923'te yaptıkları

⁷⁵ *Tevhid-i Efkâr*, 13 Mart 1339 (1923), s.2.

⁷⁶ *Tevhid-i Efkâr*, 13 Mart 1339/1923, s.2.

görüşme sırasında İttihatçı arkadaşlarıyla bir toplantı yapma kararı almışlardır. İsmail Canbolat, Doktor Nazım, Nesimi, Ali İhsan, Rusuhi, Rahmi, Halil, Şükrü, Hilmi, Hacı Adil, Nail ve Halil Beyler bu toplantıya davet edilmiştir⁷⁷.

İzmit'ten sonra İttihat ve Terakki'nin son kongresinin üç ay sonra 12-13 Nisan'da yapıldığı genel olarak ileri sürülmektedir⁷⁸. Bununla birlikte İttihat Terakki'nin söz konusu toplantıları 6 Mart'ta başlamış ve Hüseyin Cahid Bey'in 14 Nisan tarihindeki "*İttihat ve Terakki Ne yapıyor?*" başlıklı yazısıyla ifşa edene kadar devam etmiştir. Cavid Bey'in günlüklerinden saptayabildiğimiz kadarıyla 8-9 toplantı yapılmıştır. Genel olarak Cavid Bey'in evinde gerçekleşen bu toplantılara katılan isimler arasında Cavid, Kara Kemal, İsmail Canbolat, Doktor Nazım, Ahmed Nesimî, Ali İhsan, Rusûhi, Filibeli Hilmi, Yenibahçeli Nail, Eyüb Sabri, (Hüseyinzade) Ali, Ethem, Vehbi, Hüsnü, Hamdi Çavuş, Ahmet Şükrü, Rahmi Bey isimleri öne çıkmaktadır. Bununla birlikte son toplantılara katılanları belirtirken bazı isimleri vermeyen Cavid Bey, "*İstanbul'da işleriyle uğraşan İttihatçılar*"ında katıldığını belirtmekle yetinmiştir. Bu nedenle isimlerini saydıklarımız dışında birçok İttihatçı da bu toplantılar da hazır bulunmuşlardır⁷⁹.

6 Mart 1923 tarihli ilk toplantıda Mustafa Kemal ile iş birliği için şartları görüşmüşlerdir. İş birliği için, Teşkilatı Esasiye'de kuvvetler ayrılığı ve iki meclisli sistemi öngören değişiklikler yapılmasını ön şart olarak koymuşlardır. Görüşme sonunda bu şartları Mustafa Kemal'e bildirmeyi, kabul ederse seçimlerde ortak çalışmaya karar vermişlerdir. Eğer şartları kabul edilmezse ya bir beyanname yayınlarak seçimlere katılamama nedenlerini açıklayıp beklemek ya da seçimlerde güçlü oldukları yerlerden aday göstererek seçilmeleri için çalışmak şeklinde iki seçeneği kabul etmişlerdir. Ancak bunun için daha geniş katımlı bir toplantı yapmayı gerekli bulmuşlardır⁸⁰.

Daha geniş katımlı toplantıyı 18 Mart tarihinde yapan İttihatçılar, Ali İhsan Bey'in Mustafa Kemal ile yaptığı görüşme üzerinde görüşme yapmışlardır. Ali İhsan Bey, Filibeli Hilmi ve Memduh Şevket'in TBMM'de Müdafaa-i Hukuk Grubu'na alınması yolundaki tekliflerini belirtmiş ve

⁷⁷ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznâmesi IV*, s.511.

⁷⁸ Eric Jan Zürcher, *Terakkiperover Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, ss.40-42.

⁷⁹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss. 512-29.

⁸⁰ A.g.e., s. 512.

Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki ile grup olarak değil, şahsi olarak çalışabileceğini söylediğini aktarmıştır. Ancak Cavid⁸¹, Hüseyin Cahid ve Halil gibilerle çalışmayacağını vurgulamıştır. Toplantıda İttihat ve Terakki adı altında olmadan ve fırka niteliği taşımadan herhangi bir isim altında, yeni seçimler için Müdafaa-i Hukuk Grubu ile iş birliği yapmayı oy birliği ile kabul etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal, aday olarak gösterecekleri arkadaşlarının her birini reddederse bu durumda iş birliğinin sonlandırılabilirliği konusunda da karar almışlardır⁸². Bir sonraki gün yaptıkları toplantıda ise önceki gün görüştükleri ama karar almadıkları hilafet ve saltanatın mevcut durumu, Teşkilatı Esasiye konusunu tekrar görüşerek karara bağlamışlardır. Toplantıya katılanların çoğunluğu Cumhuriyet yönetimini kabul etmiş ve az bir kısmı ise halkın henüz Cumhuriyet yönetimine hazır olmadığı gerekçesiyle Meşrutiyet rejiminin devam etmesini istemiştir. Toplantı sonunda Mustafa Kemal'e iletilecek şartları kesin olarak belirlemişlerdir. Bu kararlar şunlardır⁸³:

"1-Hâkimiyet ve saltanat milletindir.

2-Hilafet ve saltanatın ayrılması kabul edilmiştir.

3- Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda uzmanlar tarafından değişiklik yapılması gereklidir."

Arka arkaya toplanmaya devam eden İttihatçılar, 20 Mart'taki toplantıda bu kez Mustafa Kemal ile anlaşma sağlanamazsa neler yapacakları konusunu görüşmüşlerdir. Siyasi faaliyet yapma konusunda görüş birliğine varmışlar; ancak bunun şeklini belirlemek için öncelikle Mustafa Kemal'e sundukları teklifin sonucunu beklemeye karar vermişlerdir. Aldıkları ilke kararlarını ve şartlarını İttihat ve Terakki Fırkası adına Ali İhsan Bey'in Mustafa Kemal'e iletmesi, eğer Mustafa Kemal Paşa arzu ederse Kara Kemal'in de görüşmek için Ankara'ya gitmesi konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak bu karara rağmen Ali İhsan Bey hemen gitmemiş olmalı ki, Mustafa Kemal Paşa Doktor Adnan'a bir telgraf çekerek, İttihatçıların kongre yaptıklarını öğrendiğini ama şu ana kadar kararlarının

⁸¹ Cavid Bey'in Lozan'a gittiği halde hükümet aleyhinde Amerikan gazetelerine demeç verdiği için istenmiyor. Ama Cavid Bey bunun doğru olmadığını söylüyor; Hüseyin Cahit'in millî egemenlik aleyhinde yazmasından dolayı ve Halil'in de hiçbir kıymeti olmadığı için çalışmayacağını söylemiştir. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s. 514.

⁸² Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss. 514-15.

⁸³ A.g.e., s.516.

kendisine bildirilmemesine tepki göstermiş olduğunu Cavid Bey'in notlarından öğreniyoruz⁸⁴. Bu noktada alınan kararların bildirilmesi için neden bu kadar beklendiğini anlamak zordur.

5.b. Seçimleri Yenileme Kararı ve İttihatçılar

Bu arada 1 Nisan 1923 tarihinde TBMM, seçimleri yenileme kararı almıştır. Cavid Bey Barış Konferansı'nın devam ettiği bir dönemde seçimlerin yenilenmesini de doğru bulmamıştır. Bununla birlikte 5 Nisan'da bile Ali İhsan Bey hala Mustafa Kemal'e kararlarını ulaştıramamış, sadece Fethi ve Yunus Nadi Bey ile görüşebilmiştir. Bunun nedenini tam olarak bilemiyoruz, ancak bu durum karşısında Cavid Bey, İsmail Canbolat aracılığıyla Ankara'ya gidecek olan Doktor Adnan Bey'den iş birliğinin bir an önce sağlanması için destek istemiştir. Ancak Adnan Bey, zaten kendisinden İttihatçı diye şüphelendiklerini söyleyerek, bu isteği geri çevirmiş; sadece Rauf Bey'e söyleyeceğini belirtmiştir⁸⁵. Adnan Bey'in İttihatçılarla yakınlığı, İttihatçı olarak görülmesinde etkili olmuş olabilir. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Yakup Kadri de Adnan Bey'in İttihatçılara olan meylinde şikâyet etmiş ve bu görüşlerini muhtemelen Ankara'ya bildirmiştir⁸⁶.

İttihatçılar Ankara'dan gelecek haberleri beklerken 8 Nisan'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal, Dokuz Umde'yi yayınlamış ve grubun Halk Fırkası'na dönüşeceğini bildirmiştir. Seçim bildirgesi olarak yayınlanmakla birlikte Halk Fırkası'nın ilk programı olarak da kabul edilen bu beyannamenin giriş bölümünde seçim kararının nedenleri açıklanırken, yeni dönemde tüm memleketi tek bir amaç etrafında toplamak için Halk Fırkası'nın kurulacağı vurgulanmıştır⁸⁷. Milletvekili adayı olmak için öncelikle bu umdelerin kabul edilmesi şart koşulmuştur.

Dokuz Umde'nin yayınlanması ve Ankara'dan işbirliği çabaları konusunda kesin bir cevap gelmemesi üzerine İttihatçılar daha geniş katılımlı

⁸⁴ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s. 516-17.

⁸⁵ *A.g.e.*, ss. 517-520.

⁸⁶ Cavid Bey Adnan Bey ile ilgili olumsuz algıda Yakup Kadri'nin rolüne dikkati çekmektedir. İttihat Terakki'ye önem verdiği gerekçesiyle her yerde kınadığını bu nedenle de Ankara'dan teşkilat için gelenlerin ona düşman gibi davrandıklarını iddia ediyor. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s. 522.

⁸⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Tıpkı Basım, Arba Yayınları, 1995, İstanbul, s.580.

bir toplantı düzenlemişlerdir. Toplantıda ayrı çalışmak gerektiği takdirde seçimlere bir programla katılma kararı alınmış ve programın esasları belirlenmiştir. Bu esaslar arasında daha önce aldıkları kararlar dışında İstanbul'un başkent kalması, hürriyetlere taraftar oldukları, mebus seçiminde genel oy usulünün benimsendiği, Kanun-i Esasi'nin TBMM tarafından yapılması, barış konusunda cephenin ve sürenin korunması ve vilayetlerin imarı için gereken fedakârlığın yapılması gibi kararlar yer almıştır. Mustafa Kemal Paşa ile bu programı görüşmek üzere İsmail Canbolat'ın Ankara'ya gitmesi kararlaştırılmıştır. Eğer anlaşma sağlanırsa uygulama ve fikirlerinin ne olduğunun sorularak, ortak çalışmanın mevcut teşkilatla yapılacağı, II. Grupla da anlaşarak bazılarının milletvekili olması sağlanacaktı. Ankara'daki görüşmelere gerek olursa Kara Kemal de gidecektir. Aksi durumda yani Mustafa Kemal programlarını kabul etmezse ve anlaşma yapılmazsa, bu durumda TBMM içinde grup teşkil edilecek ve yine uyuşma konusunda çalışılacak, başarılı olmazsa İttihat ve Terakki çalışmada tamamen serbest olacaktır. Anlaşma için her çabayı göstermiş oldukları için artık vicdanen rahat olacaklardır⁸⁸.

Bu son toplantıda alınan kararlar dokuz umdeye tepki niteliğinde gibidir. Anlaşma için yanıt bekledikleri bir dönemde bu ilkelerin kabul edilmesi onları hayal kırıklığına uğratmış hatta biraz da oyalandıklarını düşündürmüş olabilir. Bu düşünceyle onlar da programlarını oluşturmuşlardır. Bu programda Mustafa Kemal'in düşüncesine ters olan hükümler de vardır. İki Meclisli sistem ve başkent İstanbul olması gibi. Bu farklılık ye Belediye seçimlerinde de yaşananlar Mustafa Kemal'i İttihatçılar konusunda kesin bir tutum almaya itecektir.

İttihatçılar toplantılarına 11 ve 13 Nisan'da devam etmişlerdir. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Ali İhsan Bey, görüşmesini telgrafla bildirmiştir. Bu görüşmede Mustafa Kemal, ne İttihat Terakki ne de grup halinde müracaat edilmediğini, üç grubun birleştirilmesi için çok çaba göstermesine rağmen başarılı olmadığından bahsettiğini, Kara Kemal ile işbirliği konusunda görüştiklerini ancak Müdafaa-i Hukuk Grubu'ndaki arkadaşlarının bunu uygun bulmadığını söylediğini aktarmıştır İstanbul'da aleyhlerinde yazılan yazılara dikkati çekerek, Kara Kemal'i cebri hareket etmekle suçladığını bildirmiştir⁸⁹.

⁸⁸ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss.522-23.

⁸⁹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss. 525-26.

Seçim kararı alınması, Dokuz Umde'den sonra bu telgraf İttihat ve Terakki'nin Mustafa Kemal'in şartlarını kabul edeceği umudunu tamamen ortadan kaldırmıştır. Mustafa Kemal için seçimlerde tüm memleketin Müdafaa-i Hukuk'u desteklemesini istemesi üzerine İttihat ve Terakki'nin alacağı tutumun ne olacağı merak konusu olmuştur. Hüseyin Cahit Bey'in yazısı⁹⁰ ile birlikte de İttihat ve Terakki tartışmaları gündemi bir süre meşgul etmiştir.

İsmail Canbolat Ankara'da yaptığı görüşmeleri aktarırken, Mustafa Kemal'in başta ortak çalışmayı kabul ettiğini ancak arkadaşlarıyla görüşükten sonra vazgeçtiği iddiasını doğruluyordu. Bu fikir değişikliğinde Fethi Bey'in çok önemli rolü olduğunu ileri sürmüştür. Cavid Bey ve Kara Kemal ve İsmail Canbolat Ankara'dan gelen haberler üzerine bir karar almak için toplantı yapmışlardır. Mustafa Kemal'in seçim faaliyetlerini bitirmelerini istediği konusunda artık emin olduklarını söyleyerek, çalışmalarını sonlandırma kararı almışlardır. Bunu Mustafa Kemal'e telgrafla bildirmeyi düşünmüş olmaların rağmen, Mustafa Kemal'in iş birliği kararını basın yoluyla vermesinden dolayı onlar da gazetelere bir beyanatla yetinmeye karar vermişlerdir⁹¹.

İttihat ve Terakki üyeleri Kara Kemal'in liderliğinde toplantılar yaparak iş birliği için şartlar öne sürmüşlerdir. Ancak bu noktada mevcut olan en güçlü örgüt kendilerini gördükleri için Müdafaa-i Hukuk'un İstanbul'daki örgütlenmesini hem küçümsemişler hem de engel olmaya çalışmışlardır. Ayrıca belediye seçimlerindeki faaliyetleri de dikkati çekmiştir. İzmit görüşmesinden sonra Yakup Kadri, üç grubu ortak çalışma konusunda yönlendirmeye çalıştığını ama ne Kara Kemal'in ne de Velid Ebüzziya'nın buna yanaşmadığını aktarmaktadır. Velid Ebüzziya'nın resmi olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin İstanbul'da olmadığını ileri sürmesi son derece ilginçtir⁹². Büyük Taarruz'dan sonra 1922 yılının sonlarında Yakup Kadri teşkilatı kurması için İstanbul'a yollanmıştı.

Zira Yakup Kadri'nin M.M. Grubu'nun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni tanımak istemediğini, alttan alta propagandalarla kötümeye

⁹⁰ Cavid Bey, Hüseyin Cahit'in bu yazısıyla anlaşma yolunda son girişimlerin ve görüşmelerin ifşa edildiğini, bundan memnun olmadığını belirtmektedir. Bu yazının İstanbul'da ve Ankara'da bütün basında lüzumsuz bir tartışmaya neden olacağı kanaatindedir. Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, s.527.

⁹¹ Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi IV*, ss.528-530.

⁹² Karaosmanoğlu, s.31.

çalıştıklarını hatta İstanbul Valisi ve Polis Müdürü'nün de MM Grubuna dâhil olduklarından Müdafaa-i Hukuk'a girenler hakkında soruşturma ve araştırma yaptırdıklarını iddia etmişti. Bu yazıyı okuduktan sonra Yakup Kadri hemen ertesi gün Mustafa Kemal'e bir telgraf yollamıştır. İstanbul'da İttihatçılar ve Velid Bey'in Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlanmasına engel olduklarını açıkça belirtmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Afyon Karahisar Mebusu Ali Bey'i (Kel Ali, Çetinkaya) ve Antalya Mebusu Rasih (Kaplan) Hocayı olayları yerinde görmek ve önlem almak üzere İstanbul'a yollamıştır⁹³.

Ali Bey ve Rasih Hoca geldikten sonra örgütlenme süreci tamamlanmaya girişmiştir. Basında sık sık Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kazalar ve nahiyelerinin açılışları ve her kademesindeki seçimler yer almaya başlamıştır. Bu haberlere yer veren Tevhid-i Efkâr gazetesi 3 Nisan 1339 tarihli haberinde Cemiyetin liva heyeti merkeziye seçimlerinin yapıldığını duyurmuştur. İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilatlanmasının 15 gün içinde tamamlanacağı okuyucularına aktarılmıştır⁹⁴.

Ali ve Rasih Efendiler İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenmesini tamamlamaya çalışmalarına rağmen, kentte yeterince güçlü konumu kazanamamıştır. 1 Nisan 1923'te TBMM'nin seçim kararı almasından sonra eski İttihatçılar birer birer ortaya çıkmaya başlamışlardır. Seçimlere İttihatçılar katılıp katılmayacağı gündemi meşgul etmeye başlamıştır. İttihatçılar ve İttihat ve Terakki tartışmaları TBMM'nin seçim kararı almasından hemen sonra başlamıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni İstanbul'da teşkilatlandırmaya çalışan Ali ve Rasih efendilere de bu konuda sıklıkla sorular sorulmaya başlanmıştır. Rasih Hoca, İttihat ve Terakki hakkındaki görüşlerini gazetecilere şöyle açıklamıştır. Bu görüşler daha sonra Ankara Hükümeti'nin görüşlerinin temelini oluşturduğu için burada vermek istiyorum⁹⁵:

"Meclisi Mebusan'da bulunan (İttihad ve Terakki) mebusları yaptıklarının iyi musib olmadığını takdir ederek 'vazifemiz artık tarihe inkılap etti' dediler.

"Efendiler, biz hep o firkanın mensubları idik bugün artık (İttihad ve Terakki) yoktur ve tamamiyle tarihe inkılap etmiştir. Yurdumuzu harab ederek

⁹³ A.g.e., ss.25,32.

⁹⁴ Tevhid-i Efkâr, 31 Mart 1339/1923, s.3; 3 Nisan 1339/1923, s.1.

⁹⁵ Tevhid-i Efkâr, 4 Nisan 1339/1923, s.1.

srıışanlara tesadüf edersek soracak hesabımız çoktur. Millet bundan sonra işini kendisi görecektir..."

Görüldüğü gibi Ankara için ne İttihat Terakki Fırkası ne de İttihatçıların varlığı söz konusu değildir. İttihat ve Terakki tarihe karışmış, onu diriltmek isteyenlere karşı da sert tepki göstereceklerini açıkça ortaya koymuşlardır.

6. TBMM'nin Seçim Kararından Sonra İttihat ve Terakki Konusunda Basında Yaşanan Tartışmalar

TBMM'nin seçimleri yenileme kararıyla birlikte kimlerin seçime katılacağı konusu tartışma konusu edilmişti. İlk haberler üç gurubun seçime katılacağı yolundadır. Bunlar: Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu, Müdafaa-i Milliye Grubu (M.M.), Amele Grubu, Müstakillerdir. Velid Ebüzziya bu gruplar içinde Mütarekenin başından beri güçlü bir örgüte sahip olan ve başında bulunduğu Müdafaa-i Milliye-cilerin adaylarının güçlü olacağını savunmaktadır. İttihatçıların başında ise İaşeci Kara Kemal olduğu ve sırf faaliyet göstermek için diğer gruplardan adayları ithal edeceğini ileri sürmüştür⁹⁶.

İttihatçıların seçime gireceği haberlerinin yer alması üzerine İttihat ve Terakki Fırkası'nın var olup olmadığı konusu tartışılmaya başlanmıştır. Ankara Hükümeti'nin desteğindeki Müdafaa-i Hukuk temsilcileri, Mütarekenin başında fırkanın kendini feshettiği ve kongrenin bu kararı onayladığını, bir kısım fırka üyesi tarafından Teceddüd Fırkası'nın kurulduğunu, ancak onun da birkaç gün sonra kapandığını belirtmiştir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyelerinin Müdafaa-i Hukuk'a dâhil oldukları vurgulanan bir başka noktadır⁹⁷. Bu aynı zamanda hükümetin resmi görüşünü oluşturmaktadır.

İttihat ve Terakki Fırkası konusundaki tartışmalar artık sadece seçime katılıp katılmayacaklarıyla sınırlı değildir. Bu kez esas mesele böyle bir fırkanın olup olmadığı, kimin temsil ettiği, kime destek vereceği, feshedilmişse hangi Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda ağırlıkla buldukları

⁹⁶ A.g.g., 4 Nisan 1339/1923, s.1.

⁹⁷ A.g.g., 5 Nisan 1339/1923, s.2.

konuları neredeyse bir ay boyunca İstanbul basınını tartışılan en önemli gündem maddesi olmuştur.

İttihatçıların temsil eder konumda görülen isim Kara Kemal'dir. Gazetelerde İttihatçıların Kara Kemal etrafında toplanarak tekrar seçimlere katılmak istedikleri, bu amaçla toplantılar yapmaya başladıkları haberleri üzerine Ankara Hükümeti temsilcileri tepki göstermiş ve İttihat ve Terakki adıyla bir fırkanın olmadığı görüşünü savunmuşlardır. Bunun üzerine iddialar Kara Kemal'e sorulmuştur. Kara Kemal, bu konuda açıklama yapmasının doğru olmayacağını, ülkenin olağanüstü bir vaziyette olduğunu, buhran geçtikten sonra gerekli açıklamayı yapacağını belirtmiştir. İttihat ve Terakki var mı, yok mu, seçimlere katılacak mı sorularına yanıt vermektan kaçınmıştır⁹⁸.

Açıkça belirtmese de Kara Kemal'in ve dolayısıyla İttihat ve Terakki üyelerinin İstanbul'da gizlice faaliyet gösterdikleri kamuoyunca bilinmektedir. Seçimlerin yenilenmesi kararından sonra sadece İttihatçılar değil, Müdafaa-i Milliyeci Ebüzziya da gizli biçimde faaliyetler içinde olmuştur. 28 mebusun seçileceği İstanbul'da örgütlenme açısından neredeyse İttihatçı ve Millicilerden sonra 3. sırada olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlerde başarısız olma olasılığı Ankara'yı çok endişelendirmiştir. Gazi Mustafa Kemal, İstanbul'daki Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti dışında diğer örgütleri etkisizleştirmek veya seçimlere katılmalarını önlemek için M.M. Örgütü Başkanı olan Hüsametdin Bey'i İstanbul'a göndermek istemiştir. Kendisini temsilen ve müfettiş sıfatıyla yollamak istediği Hüsametdin Bey, Teşkilatı Mahsusa başkanlığı yapmış ve hali hazırda Ankara'nın istihbarat örgütünün de başındaydı⁹⁹.

Ancak Erkân-ı Harbiye Umumiye Reisi Fevzi Paşa (Çakmak), böyle sine önemli ve birçok tehlikenin olduğu bir dönemde Hüsametdin Bey'in Ankara'dan ayrılmasını doğru bulmamıştır. Bunun üzerine Hüsametdin Bey, İstanbul'da çok güvendiği arkadaşlarına telgrafla talimatlar vererek, İttihatçıların ve II. Grup üyelerinin yakından takip edilmesini, hem de Birinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun seçimleri kazanması için çalışmalarını istemiştir¹⁰⁰. Bu arada Gazi Mustafa Kemal de Adnan Bey'e bir telgraf yollayarak, Belediye Teftiş Heyeti seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk Grubu

⁹⁸ A.g.g., 6 Nisan 1339/1923, s.1.

⁹⁹ Tansu, s.389-390.

¹⁰⁰ Tansu, s.389-391.

dışında üye seçilmesinin neden olacağı olumsuz etki nedeniyle yapılmasına engel olunmasını istemiştir¹⁰¹.

Bir süredir toplantılar yapmaya ve politika belirlemeye çalışan eski İttihat ve Terakki Fırkası üyeleri, seçim kararı alınmasıyla birlikte toplantılarını sıklaştırarak, seçimler için kararlar almaya çalışmaktaydılar. Aynı zamanda Ankara'ya yolladıkları temsilcileri aracılığıyla iş birliği yapma konusunda girişimlerde bulunmuşlar ve şartlarını bildirmişlerdir. Bu toplantılara ve faaliyetlerine bakıldığında İttihat ve Terakki'nin bir fırka olarak görüldüğü göze çarpmaktadır. Ancak Ankara Hükümeti, İttihat ve Terakki'yi bir fırka veya cemiyet olarak tanımak istememiş, içlerinden bazılarıyla çalışmayı kabul etmiştir.

İstanbul'da ikinci seçmenlerin seçilmesi münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa İstanbullulara bir beyanname yayınlamıştır. Bu beyanname İstanbul halkını birlik olmaya, oyları parçalamamaya ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin fırkası olan Halk Fırkası'nın umdelerini desteklemeye çağırmıştır. Henüz İstanbul'un işgal altında olduğunu hatırlatarak, bütün dünyanın gözünün İstanbul halkı üzerinde olduğunu, oyların I. Müdafaa-i Hukuk Grubu'na verilerek birlik ve beraberlik mesajı vermelerini istemiştir¹⁰².

Seçim kararının alınmasından sonra basında İttihat ve Terakki aleyhine sert eleştiriler içeren yazılar yer almaya başlamıştır. Özellikle seçimlere katılacakları konusundaki söylentiler, Kara Kemal'in fırkayı örgütlenme çabaları ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenmesinde sıkıntılar yaşanması bazı gazete yazarlarını harekete geçirmiştir. İttihat ve Terakki'nin tarihe gömülmesinin çok hayırlı olacağını savunan Ahmet Emin (Yalman) bunlardan biridir. İttihat ve Terakki'nin içinde iyi adamların da olmasına rağmen, seçimlere katılmaları durumunda ülke bütünlüğüne zarar verecekleri kanaatindeydi¹⁰³.

İttihatçılara yoğun eleştiriler yapan isimlerden biri olan Suphi Nuri, 6 Nisan 1923 tarihli yazısında adlarını belirtmemiş olsa da Kara Kemal ve Cavid Bey'i doğrudan hedef almıştır. İttihatçıları ikiye ayırarak, Milli Mücadele'ye katılıp Mustafa Kemal'in yanında yer alanları "*namuslu efrad*",

¹⁰¹ Cavid Bey, *Meşrutîyet Ruznamesi IV*, s.522.

¹⁰² "Başkomutanımızın İstanbul'a Hitabı", *Akşam*, 13 Nisan 1339/1923, s.1.

¹⁰³ Ahmet Emin, "İntihabatta Muhalif Kuvvetler", *Vatan*, 5 Nisan 1339/1923, s.1.

yurt dışında ve İstanbul'da bulunanları ise "*lekeli ve muzır*" olarak nitelendirmiştir. "*Lekeli ve muzır*" olan "*iaşecilerin*" savaş yıllarında işgalcilerle dost olduklarını ve "*men-i ihtikâ*" dan büyük paralar kazandıklarını iddia etmiştir. Namuslu olan İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almalarına rağmen, "*muzır ve lekeli*" olan ittihatçı grubun II. Grup ile iş birliği yaparak, iktidara geçme hevesinde olduğunu ileri sürmüştür¹⁰⁴.

Yakup Kadri de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni İstanbul'da örgütlenmesini sağlama sırasında İttihatçıların engelleriyle karşılaştığı için onlara oldukça tepkilidir. Seçimlere katılacakları konusunda söylentiler ortaya çıkınca, öfkesini ve kızgınlığını İkdâm gazetesinde yazdığı yazılarla ortaya koymuştur. İttihat ve Terakki'nin ülkeyi savaşa sokarak ve yenilmesine neden olarak vatan evlatlarının binlercesinin yok olmasından sorumlu olduğunu savunmuştur. Halkın sonsuza kadar İttihatçılara yüreğini kapattığını belirten Yakup Kadri, savaş yıllarında İstanbul halkına "*hamur yerine çamur yediren*" bu adamları, İstanbul halkının hafızaları unutsa bile midelelerinin unutmayacaklarını iddia etmiştir¹⁰⁵. Daha sonraki yazılarında da sert biçimde eleştirmeye ve kötölemeye devam etmiştir. İttihatçıların seçimlere katılmasına, seçimlerde II. Grubu desteklemesine ve gizli kapaklı çalışmasına karşı bir tutum içinde olmuştur.

İttihatçılarla Ankara Hükümeti arasında iş birliği çabalarını koparan ve tartışmanın basına taşınmasını sağlayan bazı gelişmeler vardır. Bunların başında daha önce belirtildiği gibi Müdafaa-i Hukuk'un Halk Fırkası'na dönüştürülerek Dokuz Umde'den oluşan programının yayınlanmasından sonra, sanki buna karşılık verircesine 12-13 Nisan tarihli toplantıda İttihatçıların dokuz maddelik, adeta fırka programı niteliğinde kararlar almaları ve Mustafa Kemal'in İttihatçılar ve iş birliği konusunda basına verdiği demektir.

Bu dönemde gazetelerde İttihat ve Terakki aleyhine yazıların sıklıkla yer almaya başlaması üzerine Hüseyin Cahit iddialara cevap verme gereği duymuştur.

Tartışmaların odağındaki yazı ise 14 Nisan 1923 tarihli Tanin'de yayınlanan ve Hüseyin Cahit'in kaleminden çıkan "*İttihat ve Terakki Ne*

¹⁰⁴ Suphi Nuri, "Halk Fırkası İkinci Grup İttihatçılık", *İleri*, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

¹⁰⁵ Yakup Kadri, "İttihat ve Terakki mi?", *İkdâm*, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

Yapıyor” başlıklı başmakaledir. Hüseyin Cahit savaş devam ederken İttihatçıların var güçleriyle vatanın kurtuluşu için mücadele ettiğini ve fırkacılığın akıllarından bile geçmediğini belirterek yazısına başlamıştır. Seçimlerin yapılması kararından sonra ise herkesin aklına İttihat ve Terakki’nin ayrı bir fırka olarak mı seçimlere katılacağı, Mustafa Kemal’in kurduğu Halk Fırkası’na karşı muhalif bir tutum mu alacağı ve seçimlerde ne yapacağı sorularının gelmesinin olağanlığına vurgu yapmıştır. Resmen mevcut olmasına rağmen, gayri resmi olarak hala önemli bir güç olması nedeniyle kamuoyunun İttihat ve Terakki hakkında bilgi sahibi olmak istediğini ve resmen olmadığını söylemenin zihinlerdeki tereddüdü ortadan kaldırmadığını ileri sürmüştür¹⁰⁶.

Kamuoyunun kafasındaki sorulara yanıt olmak üzere kaleme aldığı yazısında, ilk kez açıkça İttihat ve Terakki teşkilatının ve kadrolarının var olduğunu yazan Hüseyin Cahit, cemiyetin resmi olarak olmaması nedeniyle onun adına resmen konuşacak kimsenin olmamasından da üzüntüyle söz etmektedir. Barış sağlanana kadar fırka işleriyle uğraşmama kararında olan İttihat ve Terakki’nin ileri gelenlerinin, barıştan sonra fırkanın geleceğine karar vermek için bir kongre yapmayı düşündüklerini belirtmiştir. Ancak henüz barış antlaşması imzalanmadan seçim kararı alınması üzerine İttihatçılar, acilen bir karar almak zorunda kaldıkları için resmi olmasa da özel bir kongre niteliğinde toplantılar yaparak, İttihat ve Terakki Fırkası’nın geleceğini görüşmüşlerdir. Hüseyin Cahit’e göre ortada gizli yapılan bir faaliyet veya amaç yoktu. Hiç beklemedikleri bir anda alınan seçim kararı karşısında İttihat ve Terakki’nin geleceğine yön verme ve teşkilatına ve üyelerine yol haritası belirlemek için fırka erkânının toplanmaya mecbur kaldığını belirtmiştir¹⁰⁷.

TBMM’de bulunan iki grup içinde de İttihatçıların yer aldığını belirten Hüseyin Cahit, yeni kurulmaya çalışılan Halk Fırkası esasları üzerine seçimler yapıldığı için, kendilerinin de hareket tarzı belirlemelerine gerek olduğunu savunmuştur. TBMM’deki grupların ideolojileri hakkında da görüşlerini belirtmiştir. Gazi Mustafa Kemal’in başkanlık yaptığı I. Grubun hâkimiyet-i milliye esasını ve milliyetçiliği benimsediğinden hilafet ve saltanatı ayırdığını ifade ettikten sonra, bu anlayışın yeni olmadığını, milli egemenlik düşüncesini 1908’de İttihat ve Terakki’nin ülkeye getirdiğini ileri

¹⁰⁶ Hüseyin Cahit, “Siyasiyat: İttihat ve Terakki Ne Yapıyor?”, *Tanin*, 14 Nisan 1339/1923, s.1.

¹⁰⁷ A.g.g., s.1.

sürmüştür. Milli Mücadele'nin milli egemenlik yolunda hızla ilerlemesinin ve şahsi saltanatın kaldırılmasının nedeni budur. Bu noktada milli hâkimiyeti ve milliyetçiliği benimseyen, "teceddütperver" olan I. Grup ile İttihat ve Terakki arasında bir fark olmadığını savunmuştur. İki grup arasındaki tek farkın İttihatçıların kuvvetler ayrılığını savunurken, I. Grubun kuvvetler birliği esasını benimsemeleri olduğunu, ancak bu görüş ayrılığının birlikte çalışmalarına engel teşkil etmeyeceğini vurgulamıştır. Milli Mücadele'nin kazanılması için fırkacılığı bir yana bırakıp, Mustafa Kemal önderliğinde hareket eden İttihat ve Terakki üyelerinin seçimleri kazanıp iktidara gelmek gibi bir arzularının olmadığını ileri süren Hüseyin Cahit, ülkeyi kurtaran güçlere iktidarı bırakmak ve ülkeye en iyi biçimde hizmet etmek için Mustafa Kemal'e ortak çalışma teklifinde bulduklarını belirtmiştir. Yazısının her satırında İttihatçılardan övgüyle bahsederek, ülkede daima olumlu işler yapmak isteyen, siyasi rekabet içinde olmayan, ülke adına yapılan yararlı işlere katkı sağlamayı amaçlayan vatanseverler olarak tanımlamıştır. İttihat ve Terakki için dünyada vatan sevgisinden daha büyük bir çıkar olmadığı için Mustafa Kemal'e başvurarak, "...Meclis'te hâkimiyet-i milliyeye taraftar, teceddüd-perver ve münevver bir grup teşkil" edilmesini teklif ettiğini belirtmiştir. Israrla kendileri veya İttihat ve Terakki adına bir talepleri olmadığını yineleyen Hüseyin Cahit, bu teklife hala bir cevap verilmediğini, bu nedenle girişimin farklı şekilde yorumlanmaya başladığı için bu yazıyı kaleme aldığını ifade etmiştir¹⁰⁸.

Hüseyin Cahit'in bu yazısı baştan sona İttihat ve Terakki ve İttihatçılık övgüsüyle doludur. İttihatçıların iki grup içinde de olduğunu belirtirken, I. Grup ve Mustafa Kemal'in görüşleriyle ayrılıkları olmadığı için ortak çalışma isteklerini dile getirdiklerini vurgulamıştır. Bu noktada Milli Mücadele'nin kazanılmasında İttihat ve Terakki'nin hizmetlerinden de sıklıkla bahsederek, adeta "birlikte kazandık birlikte devam edelim" çağrısı yapmaktadır. İlkesel olarak tek ayrı noktanın kuvvetlerin ayrılması/birliği olduğunu ileri sürse de yukarıda verdiğimiz toplantı notlarına bakıldığında farklılıkların daha fazla olduğu göze çarpacaktır. Ayrıca İttihat ve Terakki varken, Halk Fırkası'nın kurulmasını da İttihatçılar ve Hüseyin Cahit'in pek doğru bulmadığı gözükmektedir. Bu yazıyı İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri hakkında yanlış anlamayı ortadan kaldırmak amacıyla kaleme aldığını

¹⁰⁸ A.g.g., s.1

belirtmesine rağmen, bu yazıyla birlikte basında İttihat ve Terakki Fırkası tartışma gündemine oturtulmuştur.

Hüseyin Cahit'in yazısından hemen sonra Mustafa Kemal, Anadolu Ajansı aracılığıyla İttihat ve Terakki hakkındaki düşüncelerini kamuoyuyla paylaşmıştır. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Fırkası adına kimseden ortak çalışma teklifi almadığını, esasen bugün kimsenin söz konusu fırka adına hareket etmek veya söz söylemek yetkisine sahip olmadığını, Mütareke döneminin başında fırkanın merkez heyetinin davetiyle toplanan kongre kararıyla Teceddüt Fırkası'na dönüştürülerek bütün haklarını ve mallarını devrettiğini ve böylece adının da tarihe karıştığını söylemiştir. Bir zamanlar kendisi de dâhil birçok kişinin bu cemiyetin kurucusu veya üyesi olduklarını belirten Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin Teceddüt Fırkası'na dönüştürülmesinden sonra üyelerinin çoğunun Milli Mücadele'ye destek verip, Türk milletinin yüksek kararlılığından doğan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne katılıp programını kabul ettiklerinin altını çizmiştir¹⁰⁹.

Mustafa Kemal bu açıklamasıyla Hüseyin Cahit'in Mustafa Kemal'e ortak çalışmak için başvurdukları şeklindeki ifadesini yalanlamıştır. Bununla birlikte zaten kimsenin İttihat ve Terakki adına hareket edebilmesinin ve söz söylemesinin mümkün olmadığını da altını çizmiştir. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi gerek Ali İhsan Bey gerekse İsmail Canbolat Ankara'ya giderek, bazı mebuslarla görüşmüşlerdir. Ama Mustafa Kemal ile görüştüğüne dair bir kayıt yoktur.

Hüseyin Cahit'in İttihat ve Terakki hakkındaki yazılarına gazetelerde yanıt veren ve şiddetle eleştirenlerin başında Akşam'da Necmeddin Sadak, Vatan'da Ahmet Emin ve İleri'de Suphi Nuri gelmektedir.

Necmettin Sadak, bir süredir gazetelerde İttihat ve Terakki'nin seçimlere katılıp katılmayacağı ve faaliyetleri hakkında yer alan dedikoduların yerine, açıktan açığa yapılan faaliyetler hakkında bilgi verdiği için Hüseyin Cahit'e teşekkür ederek yazısına başlamıştır. Hemen arkasından, Hüseyin Cahit'in yanıtlaması için bir dizi soru yöneltmiştir. Bunlar arasında eski İttihat ve Terakki erkânının bir fırka adına konuşmaya yetkili olup olmadığı, "teşriki mesai" teklifini yapan kişilerin hangi sıfatla gittikleri, İttihat ve Terakki adıyla böyle bir dönemde faaliyet göstermenin fırkacılık sayılıp

¹⁰⁹ "Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat", *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

sayılmayacağı gibi sorular başta gelmektedir. Necmeddin Sadak, Hüseyin Cahit'in Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun benimsediği milli hâkimiyet düşüncesi ile İttihat ve Terakki'nin programı arasında fark olmadığı düşüncesini de eleştirmiştir. İttihat ve Terakki'nin benimsediği milli hâkimiyetin on kişilik bir oligarşik yapıdan ibaret olduğunu belirterek, biraz dikkatli incelenirse İttihat ve Terakki hükümetiyle bugünkü hükümet şekli arasında herhangi bir benzerlik bulmanın mümkün olmadığını savunmuştur. Ayrıca milli hâkimiyetin seçim zamanı ortaya çıkarılmış bir "*emri vaki*" gibi addetmesine de tepki göstererek, Hüseyin Cahit'i, milli hâkimiyeti "*pek hafif bir mantıkla muhakeme etmekle*" suçlamıştır. I. Grup ile İttihat ve Terakki'nin esasları arasında fark olmadığı görüşünü de eleştirerek, İttihat ve Terakki yönetiminin kayıp bir vatan bıraktığını, Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun ise bir milli devlet ortaya çıkardığını vurgulamıştır¹¹⁰.

Hüseyin Cahit, kendisine ve faaliyet gösteren İttihat ve Terakki erkânına karşı başlayan sert eleştirilere beş gün boyunca yazdığı yazılarla cevap vermeye ve haklılığını kanıtlamaya çalışmıştır. 15 Nisan tarihli yazısında Necmeddin Sadak'ın sorularını yanıtlamadan önce bir kere daha İttihat ve Terakki adına söz söyleme yetkisinin kimseye ait olmadığını belirterek, amacının kamuoyunda var olan yanlış anlamalara son vermek olduğunu ifade etmiştir. İlk olarak Sadak'ın iş birliği teklifinin hangi sıfatla yaptığı sorusuna "*birer Türk vatandaşı sıfatıyla*" cevabını vermiştir. Tüm vatanseverlerin kaynaştığı bir dönemde neden İttihat ve Terakki'nin ayrı bir teklifle iş birliği yapma isteğini ayrı bir fırka ve zümrecilik olduğunu ifade eden Sadak'a, kendisinin I. Grup'la kaynaşıp kaynaşmadığı sorusuyla yanıt vermiştir. Hüseyin Cahit, Necmettin Sadak'ın kuvvetler birliği fikrine ilk karşı çıkanlardan biri olduğunu iddia ederek, kendisinin de bu kanaati taşıırken, I. Grup'la kaynaşmasını nasıl mümkün olabileceğini sormuştur. Kendisi ve arkadaşlarının I. Grup ile görüş ayrılığının kendilerini iş birliği konusunda teklif yapmaya ittiğini belirtmiştir. Her Türk vatandaşının herhangi bir gruba dâhil olma hakkı olduğunu gibi başka bir grup da oluşturabileceğini vurgulamıştır. Ancak kendilerinin yeni bir grup oluşturma yerine, iki grup arasındaki fikir ayrılığının birlikte çalışmaya engel oluşturmadığını, birlikte çalışmalarının demokrasi için daha uygun olacağı kanaatinde olduklarını ifade etmiştir. Hüseyin Cahit, kendilerinin Dünya Savaşı'ndan sorumlu tutulması görüşüne de karşı çıkmaktadır. O'na göre

¹¹⁰ Necmeddin Sadak, "İttihat ve Terakki Hakkında Birkaç İstizâh", *Akşam*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

İttihat ve Terakki denildiği zaman geniş kapsamlı olduğunu, kendileri kadar içinde çok sayıda İttihatçıyı barındıran I. Grubu'n da bu mesuliyete dâhil edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür¹¹¹. Hüseyin Cahit, bu yazısıyla Halk Fırkası ile İttihat ve Terakki arasındaki görüş farkını da ortaya koyarken, İttihatçıların birlikte çalışma konusundaki isteklerinin samimiyeti ve ülke çıkarları için daha iyi olacağı konusunda kamuoyunu ikna etmeye çalışmıştır.

Hüseyin Cahit, 16 Nisan tarihli yazısında, İttihat ve Terakki aleyhine başlayan yalan yanlış ve maksatlı yazılar nedeniyle yazmış olduğu açıklamaların büyük bir fırtına koparmasını şaşkınlıkla karşıladığını belirtmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in İttihat ve Terakki namına ortak çalışma teklifi almadığını gazetelere verdiği demeçte belirttiğini hatırlatarak, bu ifadenin bir gün önceki yazısında Necmettin Sadak'a verdiği cevabı doğrular nitelikte olduğunu yazmıştır. İttihat ve Terakki adına kimsenin konuşma yetkisine sahip olmadığından, ortak çalışma teklifinin İttihat ve Terakki adına yapıldığını, bir Türk vatandaşı sıfatıyla yapıldığını tekrar vurgulamıştır. Ahmet Emin'in "*hafi*" kongre toplandığı iddialarına da yanıt vererek, kongrenin toplanacağı haberinin gazetelerde yer almadığı için bu iddia yapılıyorsa haklı olabileceğini, ancak böyle bir suçlama ile karşılaşabilecekleri endişesiyle "*alakadar zevata*" önceden toplantının yapılacağı ve sonuçları konusunda bilgi verildiğini ileri sürmüştür. "*Biz de gizli bir iş yoktur*" cümlesiyle İttihatçıların faaliyetlerinin Ankara'nın bilgisi dahilinde yapıldığını iddia etmiştir. Tanin'de yazdığı yazılarının bazı kısımlarını alarak Ahmet Emin'in, kendisini "*Şahsi hükümranlık usulüne aadet esası üzerine el altından propaganda*" yaptığı iddiasını "*yalan ve iftira*" olarak nitelendirmiş ve tepki göstermiştir. Söz konusu yazıları sütununa taşıyan Hüseyin Cahit, hilafetin, her türlü nüfuzdan tecrit edilerek sadece ruhani bir makam haline getirilmesi yolundaki teşebbüslere dışardaki Müslümanların şiddetle itiraz etmelerinden ve halifenin aynı zamanda "*ciddi bir nüfuz*" sahip olmasından bahsederek, Türkiye'yi İslam dünyasında güçlü kılacağı ve bu nedenle varlığını sürdürmesi konusundaki görüşlerini tekrar etmiştir¹¹². Hüseyin Cahit, yazısında bir kez daha Halifeliğin güçlü bir nüfuza sahip biçimde devam etmesi gerektiğini açıkça savunmuştur.

¹¹¹ Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Bir İzâh", *Tanin*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

¹¹² Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Bir Bardak Suda Fırtına," *Tanin*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Hüseyin Cahit, “*İttihat ve Terakki Fırkası mevcut olmadığı halde gazetele-
rimizin bilgi verecek başka isim bulmadıklarından dolayı belki de sırf kolaylık için
İttihatçı demeye devam ettikleri birtakım kimselere hususi ve şahsi emeller, gizli
faaliyetler atfolunduğunu*” ileri sürmüştür. İttihatçı denilen bu kişilerin kişisel
çıkarcılığında koşmadıklarını göstermek için Müdafaa-i Hukuk Grubu ile
birlikte çalışma arzusunda bulduklarını, samimi davrandıklarını, “*tevhid-
i kuvva*” esasının siyasi düşüncelerine uymadığını söylediklerini belirterek,
tek anlaşılmadıkları noktanın bu olduğunu belirtmiştir. Eski İttihat ve Te-
rakki üyelerinin kuvvetler birliği konusunda görüş ayrılığı olduğu için
Müdafaa-i Hukuk Grubu’na ortak çalışma teklifi yaptığını vurgulayarak,
zaten “*müstakbel Halk Fırkası*”nın bütün esaslarını kabul etmiş olsalardı bu
teklifin yapılmasına da gerek olmayacağını savunmuştur. Görüş ayrılığı söz
konusu olduğu için doğrudan tek tek Müdafaa-i Hukuk Grubu’na girmek
yerine grup teşkil edilerek girilmesinin düşünüldüğünü belirtmiştir. Bu sa-
mimi ve iyi niyetli yapılan teklifin kabahat gibi görülmesine karşı çıkararak,
kendileri bu teklifi yapmayı görev saydıklarını vurgulamıştır¹¹³.

Hüseyin Cahit, bu yazısıyla kendisinin de içinde bulunduğu İttihat ve
Terakki Fırkası’nın eski üyelerinin fırkayı faaliyete geçirme ve siyasal ha-
yatta etkin olma yolunda faaliyetleri hakkında kamuoyuna bilgi vermiş,
hem de amaçlarının şahsi veya grup çıkarlarından öte memleketin hayrına
olduğunu kabul ettirmeye çalışmıştır. Yazısında İttihat ve Terakki’nin mev-
cut olmadığını sıklıkla dile getirmesine rağmen, satır aralarında grup
halinde aktif çalışan ve yeniden siyasal hayatta yer almaya çalışan eski İtti-
hatçıların bir grup olduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca Halk Fırkası’nın
kurulacağı belirtilmesine rağmen, yazılarında Müdafaa-i Hukuk Grubu de-
meyi tercih ettiği görülmektedir.

Bu tartışmalar ve faaliyetler karşısında tedirgin olan Mustafa Ke-
mal’in önderliğindeki Müdafaa-i Hukuk Grubu, TBMM’nin son toplantısını
yaptığı 15 Nisan 1923’te Hıyanet-i Vataniye Kanunu’nda değişiklik yapıla-
rak, Saltanatın kaldırılması hakkındaki kanuna söz veya yazı ile muhalefet
etmeyi vatana ihanet suçu kapsamına alınmıştır. Tartışmalardan sonra yasa
değişikliği aynen kabul edilerek yasalaşmıştır. Bu kanun değişikliğinin
Meclis kapanmadan alel-acele geçirilmesinin nedenleri arasında Müdafaa-i
Hukuk Grubu’nun Trabzon şubesinin, Grubun Halk Fırkası’na dönüşme
kararına muhalefet etmesi ve Kara Kemal’in liderliğinde İttihat ve Terakki

¹¹³ Hüseyin Cahit, “Siyasiyat: Bir Bardak Suda Fırtına,” *Tanin*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Fırkası'nı diriltme çabaları sayılabilir¹¹⁴. Bu yasa değişikliği II. Grubun tepkisiyle karşılaşmış ve sert tartışmalara neden olmuştur¹¹⁵. Böylece saltanatın kaldırılması ve milli egemenliğe geçiş ilkesi garanti altına alınmış ve Cumhuriyete giden yol tartışılmaz hale getirilmiştir.

Bu yasa değişikliği basında pek tartışma konusu edilmemiştir. Genellikle İttihat ve Terakki ve seçimler konusu kamuoyunun gündemini meşgul etmeye devam etmiştir. Tevhid-i Efkâr da yazdığı yazıyla tartışmalara katılan Ebüzziya Velid, İttihatçılığı, siyasi ve sosyal yaşamda tedavisi mümkün olmayan müzmin bir hastalık olarak tanımlamıştır. İttihatçıları meşrutiyeti getirenler olmalarına rağmen, toplumu fırkacılık adı altında ve İttihatçı/İttihatçı olmayan şeklinde ikiye ayırarak, büyük zararlar verdiklerini, İttihatçıların on yıllık iktidarından örnekler vererek ortaya koymuştur. Alınan yenilgilerden ve hatalardan dolayı İttihatçıların hiçbir zaman kendilerini sorumlu tutmadıklarını ve hep başkalarını suçlamayı alışkanlık hale getirdiğini savunarak, bugüne kadar İttihatçıların yaptıklarından ötürü hesap sorulmadığına dikkati çekmiştir. Mütarekeden sonra sormaya başladıklarını, ancak milli hareket başlayınca birçoğu milli harekete katıldığından, işgalcilere karşı verilen mücadeleye zarar vermemek için vazgeçtiklerini belirten Ebüzziya Velid, ortada olan İttihatçılık meselesinin yine halledilemeyeceğini ileri sürmüştür. Millî Mücadele sona erdirilmeden TBMM'nin seçimleri yenileme kararı almasını da eleştirerek, İttihatçılık tartışmalarına neden olarak göstermiştir¹¹⁶.

Özellikle İttihat ve Terakki'nin İstanbul'daki faaliyetleri hakkındaki haberler basında bir hayli yer tutmuştur. İttihatçılar içinde özellikle Kara Kemal'in seçimlere müdahale ettiği ve propaganda yaptığı iddiaları basında yer almaktaydı. İttihatçılar adına hareket eden "iaşeciler ve inhisarcılar"ın Kadıköy Belediye Meclisi seçimlerinde kendi adaylarının kazanması için büyük gayretle çalıştıkları haberi Vatan Gazetesi'nde yer almıştır. Türü entrikalar çevirdiklerini iddia ettikleri İttihatçı grubun başında eski İaşe Nazırı Kemal Bey'in olduğu ve bizzat yapılan propagandalara ve faaliyetlere nezaret ettiği ifade edilmiştir¹¹⁷. Bu yazı üzerine İttihatçıları savunan tek gazete olarak görülen Tanin'de yer alan imzasız bir yazıda, haberi yapan

¹¹⁴ Zürcher, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, s.41.

¹¹⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar I-II*, 2.B., İstanbul, Temel Yayınları, 2007, s.371.

¹¹⁶ Ebüzziya Velid, "İttihatçılık", *Tevhid-i Efkâr*, 16 Nisan 1339, s.1.

¹¹⁷ *Vatan*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Vatan gazetesi ağır biçimde eleştirilmiş ve yalan haber yaptıkları ileri sürülmüştür. Kemal Bey'in matbaalarını arayarak, yedi sekiz aydan beri Kadıköy'e ayak bile basmadığını söylediği belirtilerek, bu yalan haberlere son verilmesi istenmiştir¹¹⁸.

İttihatçıların İstanbul seçimlerinde yaptıkları faaliyetler konusunda Vakit gazetesinde de haberler yer almıştır. 16 Nisan günü yayınlanan "*İttihat ve Terakki*" başlıklı başmakalede ise, İttihatçıların İstanbul seçimlerindeki tutumu ve Kara Kemal'in faaliyetleri, kapatılmış İttihat ve Terakki'nin eski üyelerinin ayrı bir teşkilat halinde seçim mücadelesine katılma isteği olarak yorumlanmıştır. Mehmet Asım imzalı yazıda Milli Mücadele'nin henüz sona ermediği için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üzerine aldığı sorumluluğun henüz tam sonuçlanmadığını, idari, mali ve siyasi bağımsızlığı sağlayacak bir barışın imzalanmasına kadar görevine devam edeceği vurgulanarak, İttihat ve Terakki Fırkası'nın kendi adına seçimlere katılma yetkisi olup olmadığını tartışma konusu etmiştir. Seçimlere katılma yetkisi için öncelikle var olmak gerektiğini, oysa İttihat ve Terakki'nin 1918'de kendini feshederek Teceddüt Fırkası'nın kurulduğunu, daha sonra onun da kapatıldığını ve üyelerinin büyük kısmının Müdafaa-i Hukuk Grubu'na katıldığını belirterek, böyle bir fırkanın var olmadığı için seçimlere katılamayacağı ileri sürülmüştür. Eski İttihatçıların aynı isim altında fırkayı yeniden kurmaları konusundaki olasılığı değerlendiren Mehmet Asım, genel savaş ilanı ve savaşın idaresinde doğan mağlubiyetten dolayı sorumlu olduğundan, Mütareke'den hemen sonra Meclis-i Mebusan'ın soruşturma başlattığı belirtilmiştir. Beşinci Şube'de yürütülen soruşturmanın Meclis'in dağıtılmasından dolayı sonuçlandırılmamasına rağmen, hali hazırda İttihat ve Terakki'nin siyasi faaliyete geçebilmesi için daha önce başlatılan bu soruşturmanın resmen sonuçlanması ve savaşın kaybedilmesi sorumluluğundan aklanması gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte savaş henüz resmen sona ermediği için bu soruşturmanın bugün yapılamayıp, barıştan sonraya bırakılmasının tercih edildiğini vurgulamıştır. Mehmet Asım, Milli Mücadele'yi genel savaşın devamı olarak nitelendirerek, savaş sorumlularının maiyetinin anlaşılması için savaşın sona ermesinden sonra kovuşturmanın devam edeceğini ve bu nedenle İttihat ve Terakki'nin bu zamanda siyasi faaliyette bulunamayacağı savunulmuştur. Teşkilat olarak siyasi faaliyette bulunamayacaklarını savunmakla birlikte bireysel olarak

¹¹⁸ "Vatan Gazetesinin..." *Tanin*, 17 Nisan 1339/1923, s.1.

faaliyet göstermelerinin mümkün olduğunu belirterek, Ziya Gökalp ve Eyüp Sabri gibi bir zamanlar İttihat ve Terakki Fırkası'nın Merkezi Umumi azasından olan kişilerin resmen mebus ve memuriyet görevlerinin olduğunu vurgulamıştır. Sorun geçmişte İttihat ve Terakki Fırkası'nda önemli mevkilerde olmak değil, fırka adına hareket etmek ve onu canlandırmaya çalışmak olduğu anlaşılmaktadır¹¹⁹. Mehmet Asım, bu ifadesiyle adeta hükümetin görüşlerine tercüman olmaktadır. Zira I. Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde, orduda üst kadrolarda, sivil bürokrasi içinde yer alan çok sayıda eskiden İttihatçı olan şahsiyetler vardır ve İttihatçılıklarını geçmiş dönemde bıraktıkları için hiçbir zaman sorun teşkil etmemiştir.

İttihat ve Terakki tartışmalarına Sinop Mebusu ve Lozan'a giden delegeler arasında bulunan Rıza Nur da katılmıştır. Vakıf gazetesine verdiği beyanatta İstanbul'da İttihat ve Terakki namına ortaya çıkmak isteyen kişilerin Kemal, Hüseyin Cahit ve Cavid Beyler olduğunu ve I. Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun aleyhinde bulduklarını, son on yıllık idareleri sonucunda ülkeyi mezara koyup bir kısım liderlerinin Avrupa'ya gittiklerini ve milletin vatanın kurtuluşu için canını feda ederek çalıştığı günlerde onların keyif sürdüğünü ileri sürmüştür. Savaş sona erince devletin başına geçmeye çalışan bu kişilerin dışında Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde çalışan birçok eski İttihatçıların bulunduğunu, onların İttihatçılığı kullanmayarak millet için çalışmaya devam ettiğini ve İttihatçılığın tarihe karıştığı görüşünde olduklarını savunmuştur. Rıza Nur, Kara Kemal'in Ankara'ya adam göndererek birlikte çalışmayı, seçimlerde destek olmayı, eğer kabul etmeyip çekilin derseniz siyasetten de çekilmeyi teklif ettiklerini, Gazi'nin de birlikte çalışmayı kabul etmeyip çekilmelerini istemeleri üzerine "maskelerini attılar" sözleriyle verdikleri sözde samimi olmadıklarını ileri sürmüştür. Hedef olarak gösterdiği Kemal, Cavid ve Hüseyin Cahit Beylere yönelik ağır eleştirilerde bulunmuş ve onları yabancı mali kurumlarla ilişkide olmakla suçlamıştır¹²⁰.

İstanbul'daki toplantılarda başı çeken Kara Kemal ve Cavid Bey ve basında İttihat ve Terakki'nin tek savunucusu olan Hüseyin Cahit'e yönelik ağır suçlamalar içeren bu beyanata sert yanıt veren yazı yine Tanin'de yayınlanmıştır. İmzasız yayınlanan bu yazıda Rıza Nur "nifakçı" olarak nitelenerek, iddialarına maddeler halinde yanıt verilmiştir. Milli Mücadele

¹¹⁹ Mehmet Asım, "İttihat ve Terakki", *Vakıf*, 16. Nisan 1339/1923, s.1.

¹²⁰ "Rıza Nur Bey'in Beyanati", *Vakıf*, 17 Nisan 1339/1923, s.2.

sırasında Malta'da sürgünde olduklarını hatırlatarak, amaçlarının ülkeye hizmet etmek olduğunu, I. Grup ile aralarında tek farklı noktanın “*kuvvetler ayrılığı*” konusunda olduğunu, Gazi'nin işbirliğini kabul etmemesinden sonra söyledikleri seçim faaliyeti içinde olmadıklarını ifade etmiştir. Yazıda Rıza Nur'un Milli Mücadele'ye nasıl zorla dâhil edildiği uzun uzun anlatılarak, ağır ithamda bulunulmuştur¹²¹. İttihat ve Terakki Fırkası namına hareket eden bazı kişilerin, İstanbul Belediye Genel Meclis seçimlerinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mührü taklit edilerek aday listesini yayınladığı iddialarının gerçeği yansıtmadığını, bu faaliyeti yapanların fırka adına hareket etmemiş olduklarını açıkladıkları ifade edilmiştir¹²².

Gazi Mustafa Kemal'e yapılan iş birliği teklifinin reddedilmesi ve seçimlerde faaliyet göstermelerinin istenmemesi üzerine Kara Kemal, seçimlerdeki tutumları konusunda 18 Nisan'da Vakit gazetesi muhabirine bir açıklama yapmıştır. Kara Kemal, Kadıköy Belediye Meclisi Umumi seçimlerine karışmadığını, oy bile atmadığını belirterek, Malta'dan dönüşünde ülkeye hizmet etmek için ne gerekiyorsa onu yapmayı düşündüğünü, birlik ve beraberliği sağlamlaştırmak için çalıştığını, seçimlerde iş birliği yapılması teklifinin de bu amaca yönelik olduğunu ancak bu amacı bazılarının ayrılma olarak nitelediklerini söylemiştir. Ankara'nın tekliflerine ret yanıtı vermesinin yanı sıra faaliyet göstermelerini de istemediğini belirterek, barış masasında birlik ve beraberliğe zarar verilmemesi için ne kendisinin ne de arkadaşlarının seçimler sırasında Müdafaa-i Hukuku sınıktıya sokacak herhangi bir faaliyette bulunmayacaklarını kesin bir dille ifade etmiştir.¹²³

Kara Kemal'in açıklamaları basında geniş yer bulmuştur. İttihat ve Terakki'nin gizli faaliyetleri hakkında basında bir süredir devam eden dedikodulara Kara Kemal'in bu samimi beyanatıyla son vermiş olduğunu belirten İsmail Müştak, yaklaşık bir aydan beri devam eden tartışmaları Kemal Bey'in ifadesinden yola çıkarak özetlemeye çalışmıştır. Teceddüd Fırkası'na dönüştüğü günden itibaren İttihat ve Terakki'nin ortadan kalktığını, yasal olarak var olmayan bir fırka adına kimsenin faaliyete geçmesinin mümkün olmadığını belirterek, bugüne kadar İttihat ve Terakki adına mal

¹²¹ “Nifakçıyane Sözleri Kim Söylüyor”, *Tanin*, 18 Nisan 1339/1923, ss.1.

¹²² “Bir Yalan Daha”, *Tanin*, 19 Nisan 1339/1923, s.1.

¹²³ “Kemal Bey İntihab Faaliyetinden Çekiliyor”, *Vakit*, 19 Nisan 1339/1923, s.1.

edilen görüşme ve tekliflerin sadece “*müdavele-i efkâr*” mahiyetinde olduğunu ileri sürmüştür. İsmail Müştak, son yaşanan toplantılardan bahsederken kişilerin ve grupların görüş farklılıkları olabileceğini, aynı fikirde olanların siyasi teşkil vücuda getirmelerinin önünde yasal engel bulunmadığını, görüşleri aynı olanlar diğerleriyle görüşerek yararlı olacağını düşündükleri önerilerde bulunmuş olduklarını, fakat diğer tarafın bunu yararlı bulmayarak, böylesine nazik zamanlarda mücadele şöyle dursun münakaşanın bile caiz olmadığı görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Kara Kemal ve arkadaşlarının, henüz vatanının tehlikeden kurtulmadığını bilen her vatansever namuslu kişilerin yapacağı gibi, siyasi teşkilat fikrinden vaz geçerek, birliği ve beraberliği sağlamlaştırmak adına milli cephede bir fert olarak kalmaya karar verdiklerini ifade etmiştir¹²⁴.

İttihat ve Terakki hakkındaki son yazılar Kemal Bey’in beyanatıyla ilgilidir. Tevhid-i Efkâr gazetesinin başyazısında İttihatçılarla ilgili tartışmalarda Hüseyin Cahit’in yazdıklarının önemli yer tuttuğu görüşü paylaşılmıştır. İttihat ve Terakki feshedilmiş ve tarihe karışmış demelerine rağmen, Mustafa Kemal’e iş birliği teklifini yapan heyetin şekli ve mahiyeti konusunda Hüseyin Cahit’in ikna edici bir açıklama yapamadığını belirten Ebüzziya Velid, kişilerin Halk Fırkası’na bireysel başvurusu mümkün olmasına rağmen müracaatın birkaç kişi adına yapılması, başvurunun şahsi olmadığını kanıtı olduğunu ve bir siyasi teşekkül adına yapıldığı izlenimi doğurduğunu belirtmiştir. Ayrıca kuvvetler ayrılığı/birliği konusunun Hüseyin Cahit’in söylediği gibi görüşmeyle çözülecek bir konu olmadığını, bu noktada Gazi’ye yapılan teklif tamimiyle ayrı görüşlere sahip ve ayrı ilkeleri savunan kişiler adına yapıldığını, bu kişilerin de İttihat ve Terakki döneminin belli başlı sorumluları olduğu vurgulanmıştır. İttihatçılar adına yapılan bu teklifin kaynağı ve amacı itibarıyla kabul edilemez olduğunun belirtildiği yazıda, Kemal Beyin, İstanbul’daki Belediye Umum Meclis Seçimlerinde Müdafaa-i Hukuk adına faaliyet gösterenlerle “*teşriki mesai*” ettiğini belirtmesi bile seçimlere karıştığının itirafı olarak yorumlanmıştır. Kara Kemal’in seçimlere katılmasının İttihat ve Terakki adı verilen heyetin varlığını gösteren açık delil olarak görülmüştür. Bu noktada İttihat ve Terakki yoktur, tarihe karışmıştır sözlerinin gülünç olduğuna vurgu yaparak, İttihat ve Terakki’nin ülkeyi senelerce inleyen gözü doymaz sorumluları için var, hala varsayıldığının anlaşıldığı belirtilmektedir. Ancak milletin başına

¹²⁴ İsmail Müştak, “Siyasiyat Kemal Beyin Beyanati Münasebetiyle”, *Vakit*, 20 Nisan 1339, s.1.

senelerce bela kesinlere karşı kamuoyunda kin ve nefret olduğunu ifade etmiştir¹²⁵.

Seçimler dolayısıyla başlayan tartışmalarda İttihat ve Terakki hakkında Tanin'de çıkan son yazıyı Lozan görüşmelerini takip etmek üzere Lozan'a giden Hüseyin Cahit Bey'in yerine İsmail Müştak Bey yazmıştır. Bu tarihten sonra seçimler ve Lozan Görüşmeleri devam ederken Tanin'de İttihatçılarla ilgili bir yazı yer almamıştır. Benzer biçimde diğer gazetelerde de İttihat ve Terakki hakkında yazı yer almamıştır. Kara Kemal'in verdiği beyanat kısmen etkili olmuş olabilir. Ancak kanımca en önemli neden Lozan Görüşmeleri'nin ikinci safhasının başlamasıdır. Bu süreçte birlik ve beraberlik mesajı vermek, masadaki delegelerin elini güçlendireceği düşüncesi genel olarak kamuoyunda hâkimdir.

İttihatçıların seçim faaliyetinden çekilmesi, II. Grub'un İstanbul'da örgütünün olmaması ve seçimlerde faal çalışmaktan feragat ederek program ve beyanname neşretmeyeceğini açıklaması üzerine gerek İstanbul'da ve gerekse Anadolu'da tek hâkim güç I. Müdafaa-i Hukuk Grubu kalmıştı ve seçimler onun denetiminde yapılıyordu. İkinci Grub'un bu kararında Kemal Bey'in açıklamasıyla ilgisi olup olmadığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Hüseyin Avni Bey, grup olarak değil, şahsi olarak çalışacaklarını, ülkenin içinde bulunduğu durumun kendilerini böyle bir karar almaya sevk ettiğini belirtmiştir¹²⁶. Ancak Nisan ayının sonunda II. Grup üyelerinin İstanbul'da toplanmaları II. Grubu yeniden mesele haline getirmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki teşkilatı el koyacağı yolunda haberler, kesin doğrulanmamakla birlikte yer yer basında kısa soluklu yer bulmuştur¹²⁷. II. Grup ve seçimlerle ilgili haberler, II. Grup hakkında üyelerin verdikleri bilgiler, İttihat ve Terakki ile ortak çalışabilecekleri konusunda yaptıkları açıklamalar Nisan ayının sonlarında ve Mayıs ayının başında basında az da olsa yer tutmuştur¹²⁸.

Bir yandan İttihatçıların İstanbul'daki faaliyetlerini istihbarat birimlerine yakından takip ettiren Ankara Hükümeti, II. Müdafaa-i Hukuk Grubu ile İttihatçılar arasında iş birliği ihtimalinden endişe duymuştur. Bazı kişilerden alınan bilgiler konunun sürekli takibini de zorunlu kılmıştır. Gerek

¹²⁵ Ebüzziya Velid, "Bend-i Yevmi Yine İttihatçılık Bahsi", *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1339, s.1.

¹²⁶ "İntihabat etrafında Yeni dedikodular Var", *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1339, s.4.

¹²⁷ "İntihabat Şuunu İkinci Grup Rüesası Şehrimizde Toplandılar", *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1339, s.3.

¹²⁸ "İkinci Grup Hakkında", *Tevhidi Efkâr*, 30 Nisan 1339, s.1.

İttihatçılar gerekse II. Grub'un bazı üyelerinin iş birliğine sıcak baktığı istihbarat raporlarında iddia edilmektedir¹²⁹. Kara Kemal'in beyanından sonra İstihbarat Teşkilatı'nın başında yer alan Hüsâmettin Bey, İttihatçıların seçimlerde faaliyet göstermeyecekleri ve II. Grub'a yardımcı bulunmayacakları konusunda bir raporu Ankara'ya yollamıştır. Gece gündüz yanlarında olduğu İttihatçıların bu konuda kararlı olduklarını ifade ederek, bu karardan II. Grub'un çok müteessir olduğunu, İttihatçıları ikna etmeye çalışmalarına rağmen başarılı olamadıkları savunmuştur¹³⁰. Ancak Nisan sonlarına doğru istihbarat birimlerinden alınan raporlarda İttihatçıların İstanbul'daki seçimleri için gösterdikleri faaliyetler, adaylarının isim listeleri yer almaktadır. Bu raporda uzun bir aday listesi yer almaktadır. Bu raporda da İttihatçıların II. Grup ile ilişkilerine de yer verilmiş ve ortak çalışma konusunda somut bir gelişme belirtilmemekle birlikte, II. Grub'un propagandasını yapan Tan gazetesinin Ankara'da yayınlanamadığından İstanbul'da çıkarmak için yaptıkları faaliyetlerden bahsedilerek, yasal olarak buna engel olunması tavsiye edilmiştir¹³¹. Ancak seçimler dolayısıyla İttihatçılar ile II. Grup arasındaki ilişkiler istihbaratçılara konu olmaya devam etmiştir. 10 Mayıs tarihli raporda İttihatçılarla II. Grup arasında gizli toplantıların devam ettiği, İstanbul'un bu toplantılar için uygun olduğu, istedikleri gibi çalıştıkları ifade edilmiştir¹³².

Bu raporlara bakıldığında iki muhalif grup arasındaki görüşmeler gizli olarak devam etmiş, ancak seçimlere pek yansımamıştır. Lozan Görüşmeleri sürerken açıktan faaliyet göstermeyi zaten göze almaları mümkün değildir. Ancak seçimlerde I. Müdafaa-i Hukuk adaylarının çoğunlukla kazanması, iki muhalif teşkilatın etkisizleşmesine ya da başka bir deyişle en azından bir süre etkilerini yitirmelerine neden olacaktır.

Sonuç

II. Abdülhamit'in despotik rejimini yıkararak hürriyet vaadiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki, kısa zamanda artan muhalefet, siyasi deneyimsizlik, toprak kayıplarının devam etmesi ve sürekli hale gelen savaşlar nedeniyle baskıcı politikalara girişmiştir. İttihatçı/Ahrarcı, İttihatçı/İtilafçı,

¹²⁹ TİTE Arşivi, Kutu 67, Belge 142, 11.04.1339, s.1.

¹³⁰ TİTE Arşivi, Kutu 67, Belge 141, 21 Nisan 1339, s.1-2; Kutu 63, Belge 118, 21.04.1339, s.1-2.

¹³¹ TİTE Arşivi, Kutu 42, Belge 10, 26.04.1339, 1-6.

¹³² TİTE Arşivi, Kutu 42, Belge 10, 10.05.1339, s1-2.

İttihatçı/ Halaskârcı ve ittihatçı/ittihatçı olmayan kavgası siyasal, idari ve askeri yaşamı olumsuz etkilemiştir. Osmanlı'yı Almanya'nın yanında savaşa sokan İttihat ve Terakki hükümetlerinin yanlış politikaları nedeniyle Dünya Savaşı ağır yenilgiyle sonuçlanmıştır. Savaşın sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'yla birlikte İttihatçılar hem ülke içinde yenilginin, İtilaf kanadında savaşın uzamasının baş sorumlusu olarak görülmüşlerdir. Bu durum karşısında Talat Paşa'nın başını çektiği İttihatçılar Mütareke'nin hemen ertesinde bir kongre yaparak, İttihat ve Terakki'yi feshedip, Teceddüd adıyla yeni bir fırka kurarak, teşkilatlarını korumayı amaçlamışlardır. Yeni fırka ne kendi teşkilatı tarafından, ne de kamuoyu tarafından pek ciddiye alınmamış ve İttihat ve Terakki'nin feshedilmesi kabul edilmemiştir. Nitekim kısa bir süre kapatılmaktan kurtulamamıştır. Mütareke sonrası İttihatçıların şeklen fırkayı değiştirme konusunda tek girişimi bu değildir; Ever Paşa da "Umum Âlem-i İslâm İhtilal Teşkilatı" adıyla bir cemiyet kurmuştur. Ama her ikisi de Milli Mücadele'nin başlangıç yıllarında ülke içinde faaliyet gösterememiştir. İttihatçıların önde gelen liderlerin ülkeyi terk etmesi üzerine İttihatçılar başsız kalmış ve Milli Mücadele'ye destek olmak için bir kısmı Karakol Teşkilatı içinde faaliyet gösterirken bir kısmı en başından beri Mustafa Kemal'in yanında olmuştur. Milli Mücadele döneminde eski İttihat ve Terakki üyeleri önemli katkılar sağlamakla birlikte bir kısmı için artık İttihatçılık ver Fırkacılık tarihe karışmıştır ve aktif olarak Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk içinde faaliyet göstermişlerdir. Karakol Teşkilatı'yla güç sağlamaya çalışan İttihatçılara ise hem Mustafa Kemal engel olmuş ve hem de liderlik eden Kara Kemal ve Kara Vasıf'ın tutuklanıp Malta'ya gönderilmeleri teşkilatın dağılmasına neden olmuştur. Zaten TBMM'nin açılmasıyla birlikte iktidar Ankara'da ve özellikle Mustafa Kemal'de toplanmıştır.

Ülke içinde İttihatçıların faaliyetleri kontrol altında ve Müdafaa-i Hukuk teşkilatı içinde toplanmışken, yurt dışında bulunan İttihatçılardan Enver ve Cavid Bey tarafından fırkayı canlandırma girişimleri göze çarpmaktadır. Anadolu'da yürütülen Milli mücadele'den uzak tutulmaya çalışıldıklarını fark eden bu isimlerin faaliyete geçmesinde Ankara'dan bazı mebusların kendilerine gelen haberlerin ve isteklerin önemli rolü vardır. Cavid Bey'i Roma ve Paris'te ziyaret eden Ankara temsilcilerinin birçoğunun Mustafa Kemal ve milli hareket hakkındaki olumsuz görüşleri ve Meclis'te çok sayıda İttihatçının da bu kanaatte oldukları iddiaları, kibirli

olan, tekrar iktidarı ele geçirmek için ellerini ovuşturan, ülke için tek kurtuluş çaresi olarak kendilerini gören İttihatçı liderleri harekete geçirmeye yetmiştir. Cavid Bey ilk önce Talat Paşa ile daha sonraları da Malta'dan kurtulanların da katıldığı toplantılarla barıştan sonra İttihat ve Terakki'yi canlandırma hayallerine kapılmış ve uygun zaman için beklemeye başlamıştır. Enver Paşa ise, daha önceki faaliyetlerinden vazgeçerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti adına 3-5 kişi ile Bakü'de bir kongre yaparak, fırkanın liderliğini eline aldığını Ankara'ya ve eski İttihatçılara duyurmaya çalışmıştır. Ancak Sakarya Savaşı'nın kazanılması üzerine Anadolu'ya geçme hayalleri suya düşerek Türkistan'a gitmiştir.

Yurt dışına kaçan İttihatçı liderlerin Ermeni kurşunuyla öldürülmelelerinden bir kısım İttihatçı ileri gelenleri, Ankara Hükümeti'nin özellikle de Mustafa Kemal'i sorumlu tutmuşlardır. Nitekim 1921 yılı sonlarında Anadolu'ya geçmeleri için onay çıkmasıyla birçok İttihatçı ülkeye giriş yapmıştır. Bunların içinde Malta'dan sürgünden dönenler de vardır. Ancak onların Anadolu'ya geçmelerine ve hatta TBMM'ye girmelerine izin verilmesi bile onların öfkelerini yok etmeye yetmemiştir. Geldikten sonra da II. Grup içinde yer almaya ve Mustafa Kemal'e muhalefet göstermeye başlamışlardır.

Yurt dışından gelenler ve ülke içinde hala İttihatçılık fikrinde olanlar kendi aralarında İstanbul'da toplanmaya başlamışlardır. Özellikle Kara Kemal, İstanbul'daki teşkilatı güçlendirmek için el altından faaliyetlere girişmiştir. Cavid Bey ile birlikte toplantılar yaparak, barıştan sonra fırkayı canlandıracaklarına yönelik mesajlar vermeye başlamışlardır. Milli Mücadele'nin silahlı aşamasının sonlandırılması ve Lozan Görüşmeleri sürecinde ihtiyatlı biçimde Hüseyin Cahit tarafından İttihatçılardan bahseden yazılarında İttihat ve Terakki üyelerinin Milli mücadele'ye verdikleri katkıların vurgulanarak tek örgütlü siyasal oluşum olduğunun vurgulanması, Mustafa Kemal ve Hükümetine bir mesaj verme amacını taşımış olabilir. Bu arada Kemaliler adıyla bir gruptan bahsedilmesi Hüseyin Cahit'i rahatsız etmiştir. Sanırım yeni dönemde İttihatçılar en güçlü ve örgütlü tek teşkilat oldukları inancıyla Mustafa Kemal'in kendileriyle iş birliği yapmak zorunda kalacağı inancını taşımaktaydılar. Zira 1922 yılının sonlarında İstanbul Belediye Seçimleri'nde kendi güçlerini göstermek arzusuyla çalışıyorlardı ve İstanbul'da esas gücün hala İttihatçıların ellerinde olduğunu

ortaya koymak istiyorlardı. Bu dönemde seçim kanunu'nda yapılan değişiklik talebiyle Mustafa Kemal'i siyaset dışına itme çabası da İttihatçıların faaliyetleriyle birlikte değerlendiren ve verilmek istenen mesajları alan Mustafa Kemal, bir yandan İstanbul'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin güçlü biçimde örgütlenmesini sağlamak için talimatlar verirken, diğer yandan yeni bir siyasi fırka kurulacağını bu tarihlerde açıklamıştır. Bu açıklama İttihatçıları telaşa düşürmüştür. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin örgütlenmesini baltalamaya ve belediye seçimlerine hâkim olduklarını duyurmaya çalışmışlardır.

İttihatçı zihniyeti yakından tanıyan Mustafa Kemal, farklı biçimlerde uyararak, İttihatçıları siyaset dışı bırakmaya çalışmasına rağmen, İstanbul'un resmen kurtarılmadığı bu dönemde İttihatçılar iktidar boşluğunu kullanmayı tercih etmişlerdir. Esasen en baştan beri Mustafa Kemal'e liderlik bile teklif ederek İttihat ve Terakki Fırkası'na hayat vermeye çalışmışlardır. Mustafa Kemal'in liderliği seçenek olmaktan çıktıktan sonra kendi güçlerini göstererek, Mustafa Kemal'e zorla da olsa tanınmalarını sağlamayı arzu etmişlerdir. Ülkenin yeni döneminde İttihatçı kadroların bilgi ve deneyimine ihtiyaç duyulacağı ve ülkedeki tek teşkilatlı örgüt oldukları inancıyla Şubat-Mart aylarında el altından toplantılar yaparak İttihat ve Terakki'yi faaliyete geçirme teşebbüslerine girişmişlerdir. Halk Fırkası konusunda girişimde bulunulmaması da İttihatçıları cesaretlendirmiş olabilir.

Lozan Görüşmeleri döneminde ülke gündeminde yer bulmayan İttihatçılık ve İttihat ve Terakki tartışmaları, Lozan'ın kesintiye uğradığı dönemde yeniden basında yer bulmaya başlamıştır. Özellikle tartışmaların alevlenmesinde iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi TBMM'nin seçimlerin yenilenmesi kararı alması, ikincisi ise Halk Fırkası'nın kurulduğunun açıklanarak, "*dokuz umde*"den oluşan seçim bildirgesinin yayınlanmasıdır. Seçimlere katılacak olan gruplar konuşulurken özellikle İstanbul'da en güçlü teşkilatın İttihatçılar, en zayıf olanın I. Müdafaa-i Hukuk Grubu olduğunun belirtilmesi Ankara'yı da endişeye sevk etmiştir. Hükümet yanlısı olan Hâkimiyet-i Milliye, Vatan, Vakıf, Akşam gibi gazeteler, İttihat ve Terakki'nin feshedilmiş bir fırka olduğunu, kimsenin onun adına faaliyet gösteremeyeceğini vurgulayan yazılar yayınlamışlardır.

İttihatçılar ise, Cavid Bey'in öncülüğünde yapılan toplantılarda hem fırkanın geleceği, hem de seçimler konusunda teşkilatın tutumu konusu görüşülmüş ve seçimlerde Ankara Hükümeti'ne işbirliği için teklif götürülmüştür. Bu teklif konusunun basında yer alması üzerine Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki adına kendisine böyle teklif gelmediğini ve gelemeyeceğini, zira fırkanın Mütareke devrinin başında feshedildiğini belirtmiştir. İttihatçılığın geçmişte kaldığını, bir zamanlar kendisinin ve birçok mebusun bu fırkada yer aldığını, ama artık fırkanın tarihe karıştığını ve bu ad altında kimsenin faaliyetine izin verilmeyeceğini vurgulamıştır. İşbirliği teklifinin reddedilmesi üzerine geniş katılımlı bir toplantı yapan İttihatçılar adeta Halk Fırkası'nın umdelerine karşılık gibi bazı kararlar almışlardır. Bu toplantı kamuoyundan habersiz yapılmasına rağmen, Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesinde İttihatçıların Milli Mücadele'deki faaliyetleri, demokratik yaşamdaki önemini ve faaliyetleri hakkındaki yazısı, yaklaşık bir hafta sürecek olan ittihatçı tartışmalarını alevlendirmiştir. Bu yazıya Vakıf, Akşam, Tevhid-i Efkâr gibi gazetelerde Ahmet Emin, Necmettin Sadak, Mehmet Asım ve Velid Ebüzziya gibi yazarlar tepki göstermişlerdir. Bu tartışmalarda sıklıkla İttihat ve Terakki'nin feshedilmiş olduğu için onun adına kimsenin yetkili olamayacağı konusunda Hüseyin Cahit, muhalefetle aynı kanaatte olduğunu ve işbirliği teklifinin "*bir vatan-
daş*" olarak yapıldığını savunmuştur. Tanin dışındaki gazetelerde İttihat ve Terakki'nin savaşın kaybedilmesinden, savaş içindeki yolsuzluklardan, ülkenin işgale uğramasından sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte feshedilmiş fırkanın üyelerinin büyük kısmının Milli Mücadele'ye katılarak Müdafaa-i Hukuk Grubu'nda yer aldığı vurgulanmıştır. Ülke içindeki fırkacılıktan İttihatçılar sorumlu tutularak, barış sürecinin henüz tamamlanmadığı ve birlik ve beraberliğin çok önemli olduğu bir dönemde böyle bir tutumun ülkeye çok zarar vereceği savunulmuştur. Bu tartışmalara iki olay son noktayı koymuştur. Öncelikle Lozan Görüşmeleri 23 Nisan'da yeniden başlayacağı için kamuoyunda tartışmalar kesilmiştir. Hüseyin Cahit de gazetesi adına görüşmeleri izlemek için Lozan'a gitmiştir. Kara Kemal de böyle bir dönemde tartışmaların daha fazla uzamaması için olsa gerek seçimlere katılmayacaklarını, Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı'nın çıkarlarına zarar veren bir tutum içinde olmayacaklarını açıklamıştır. Böylece İttihat ve Terakki Fırkası'nı canlandırma girişimleri ve İttihatçılık tartışmaları şimdilik son bulmuştur. Bununla birlikte dönemin siyasal gelişmelerine önemli etkisi olmuş, gerek Halk Fırkası'nın kurulma kararının alınmasında

gerekse seçimlere gidilmesi konusunda Gazi Mustafa Kemal'in kararlarını etkilemiş olması muhtemeldir.

Milli Mücadele döneminin başında başlayan İttihatçılarla Mustafa Kemal arasındaki iktidar mücadelesinde kazanan Mustafa Kemal'dir. Bununla birlikte II. TBMM seçimlerinde İttihat ve Terakki mensubu bazı İttihatçı isimler de yer almıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.) DH. ŞFR. 96.172, 12.05.1337; MV 215 99, 05.08.1337.
 Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşiv), Kutu 67, Belge 142, 11.04.1339, s.1.
 TİTE Arşivi, Kutu 67, Belge 141, 21 Nisan 1339, s.1-2;
 TİTE Arşivi, Kutu 63, Belge 118, 21.04.1339, s.1-2.
 TİTE Arşivi, Kutu 42, Belge 10, 26.04.1339, s.1-6.
 TİTE Arşivi, Kutu 42, Belge 10, 10.05.1339, s.1-2.
 TİTE Arşivi, Kutu 67, Belge 96, 08.07.1338.

Resmi Yayınlar

Sürelî Yayınlar

- “Başkomutanımızın İstanbul’a Hitabı”, *Akşam*, 13 Nisan 1339/1923, s.1.
 “Bir Yalan Daha”, *Tanin*, 19 Nisan 1339/1923, s.1.
 “İkinci Grup Hakkında”, *Tevhid-i Efkâr*, 30 Nisan 1339/1923, s.1.
 “İntihabat etrafında Yeni dedikodular Var”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1339/1923, s.4.
 “İntihabat Şuunu İkinci Grup Rüesası Şehrimizde Toplandılar”, *Tevhid-i Efkâr*, 29 Nisan 1339/1923, s.3.
 “İzah-ı Maksad”, 9 Kanunu-evvel 1334, *Teceddüd Mecmuası*, s.1, 9, 15-16.
 “Kemal Bey İntihab Faaliyetinden Çekiliyor”, *Vakit*, 19 Nisan 1339/1923, s.1.
 “Mustafa Kemal Paşa ile Bir Mülakat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.
 “Nifakçuyane Sözleri Kim Söylüyor”, *Tanin*, 18 Nisan 1339/1923, s.1.
 “Rıza Nur Bey’in Beyanâtı”, *Vakit*, 17 Nisan 1339/1923, s.2.
 “Vatan Gazetesinin...” *Tanin*, 17 Nisan 1339/1923, s.1.
 Ahmet Emin, “İntihabatta Muhalif Kuvvetler”, *Vatan*, 5 Nisan 1339/1923, s.1.
 Birgen, Muhittin, “İttihat ve Terakki’de On Sene Mütareke Günlerinde İttihat ve Terakki,” yazı dizisi, *Son Posta*, 7 Nisan 1937, s.9;
 Ebüzziya Velid, “Bend-i Yevmi Yine İttihatçılık Bahsi”, *Tevhid-i Efkâr*, 20 Nisan 1339, s.1.
 Ebüzziya Velid, “İttihatçılık”, *Tevhid-i Efkâr*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Esatlı, Mustafa Ragıp, "İttihat Ve Terakki'nin Son Devirlerinde Suikasdler ve Entrikalar," yazı dizisi *Akşam*, 30 Temmuz 1937, s.7; 3 Ağustos 1937 *Akşam*, tefrika 167, s.7; 4 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7; 3 Ağustos 1937 *Akşam*, s.7; 4 Ağustos 1937, *Akşam* s.7; 6 Ağustos 1937, s.7; 14 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7; 15 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7; 17 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7; 18 Ağustos 1937, *Akşam*, s.7.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: 'Hangi Fırkadansınız?'" , *Tanin*, 29 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1338/1922, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Bir Bardak Suda Fırtına," *Tanin*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: Bir İzâh", *Tanin*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyât: İhtiyat ve Basirete Lüzum Var" *Tanin*, 6 Teşrin-i Sanî(Kasım) 1338/1922, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyât: İnkılâb", *Tanin*, 4 Teşrin-i Sanî (Kasım) 1338/1922, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyat: İttihat ve Terakki Ne Yapıyor?" , *Tanin*, 14 Nisan 1339/1923, s.1.

Hüseyin Cahit, "Siyasiyât:Dahili İşlerimiz Hakkında", *Tanin*, 25 Teşrin-i Sanî (Kasım) 1338/1922, s.1.

İsmail Müştak, "Siyasiyat Kemal Beyin Beyanâtı Münasebetiyle", *Vakit*, 20 Nisan 1339/1923, s.1.

Mehmet Asım, "İttihat ve Terakki", *Vakit*, 16 Nisan 1339/1923, s.1.

Necmeddin Sadak, "İttihat ve Terakki Hakkında Birkaç İstizâh", *Akşam*, 15 Nisan 1339/1923, s.1.

Suphi Nuri, "Halk Fırkası İkinci Grup İttihatçılık", *İleri*, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

Tevhid-i Efkâr, 31 Mart 1339/1923, s.3; 3 Nisan 1339/1923, s.1.

Tevhid-i Efkâr, 4 Nisan 1339/1923, s.1.

Tevhid-i Efkâr, 4 Nisan 1339/1923, s.1.

Tevhid-i Efkâr, 5 Nisan 1339/1923, s.2.

Tevhid-i Efkâr, 13 Mart 1339/1923, s.2.

Tevhid-i Efkâr, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

Vatan, 16 Nisan 1339/1923.

Yakup Kadri, "İttihat ve Terakki mi?" , *İkdam*, 6 Nisan 1339/1923, s.1.

Kitaplar

Atatürk'ün Bütün Eserleri C.14, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, C.1, Sabah Kitapları, İstanbul, 1997.

Birgen, Muhittin, *İttihat ve Terakki'de On Sene*, 6.B., Yay. Haz. Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

Cavid Bey, *Meşrutiyet Ruznamesi C.III*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2015.

- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar I-II*, 2.B., Temel Yayınları, İstanbul, 2007.
- Demirel, Ahmet, *Birinci Meclis'te Muhalefet*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Duru, Kazım Nami, *İttihat ve Terakki Hatıralarım*, Sucuoğlu Matbaası, İstanbul, 1957.
- Karabekir, Kazım, *İstiklâl Harbinde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1990.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, 2.B., İletişim Yayınları, İstanbul, 1984.
- Kılıç, Ali, *İstiklal Mahkemeleri Hatıraları*, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.
- Maliye Nazırı Cavid Bey, *Felâket Günleri*, C.I-II, Temel Yayınları, İstanbul, 2000.
- Mustafa Kemal, *Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999.
- Şimşir, Bilâl N., *Malta Sürgünleri*, 2.B., Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Tansu, Samih Nafiz, *İki Devrin Perde Arkası Teşkilat-ı Mahsusa*, Olimpia Yayınları, İzmit, basım yılı yok.
- Tevetoğlu, Fethi, *Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, TTK, Ankara, 1991.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, Tıpkı Basım, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- Türk İstiklal Harbi ve Batı Cephesi*, C.2. Kısım 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.
- Yalçın, Hüseyin Cahit, *Siyasal Anılar*, 2.B., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2000.
- Zürcher, Eric Jan, *Millî Mücadele'de İttihatçılık*, çev. Nüzhet Salihoğlu, 2.B., Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Zürcher, Eric Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, çev. Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

Makaleler

- Aykurt, Çetin, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Batum Kongresi Hakkında Yayınlanmamış Bir Belge", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII/1, 2013, ss.249-262.
- Aysal, Necdet, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", *Atatürk Yolu*, 9/37-38, Mayıs-Kasım 2006, ss. 15-53.
- Özkan, Asaf, "Dersaadet'ten Vilayet'e Geçiş Sürecinde İstanbul Cemiyet-i Umûmiye-i Belediye Seçimleri (1922 -1923)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 55, Güz 2014, ss.243-276.
- Torun, Esmâ, "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı", *Kocaeli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Yıl.1 S.1, (ss.23-36)

Tezler

- Demirbaş, Osman Demirbaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Millî Mücadele," *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1999.

İnternet kaynakları

[https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTA-
NAK/TBMM/d01/c025/ehttbmm01025149.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c025/ehttbmm01025149.pdf), s.160-161.

